

Vysoká škola ekonomická v Praze

Národohospodářská fakulta

Hlavní specializace: Národní hospodářství

ANALÝZA VÝVOJE OHROŽENÍ CHUDOBOU
STAROBNÍCH DŮCHODCŮ V ČESKÉ
REPUBLICE V LETECH 2008 – 2017

bakalářská práce

Autor: Klára Sandmanová

Vedoucí práce: Ing. Tereza Lukášová

Rok: 2018

Prohlašuji na svou čest, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a s použitím uvedené literatury.

Klára Sandmanová

V Praze, dne 8. 12. 2018

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí práce Ing. Tereze Lukášové za rady a připomínky při vedení bakalářské práce.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Zpracovatelka: **Klára Sandmanová**

Studijní program: **Ekonomie a hospodářská správa**

Obor: **Národní hospodářství**

Název tématu: **Analýza vývoje ohrožení chudobou starobních důchodců v České republice v letech 2008 – 2017**

Zásady pro vypracování:

1. Cíl práce:
Hlavním cílem práce je zkoumání vývoje ohrožení chudobou starobních důchodců v České republice v letech 2008 – 2017. Dalším cílem je komparace výsledků analýzy s vývojem ohrožení chudobou v dalších sociálních skupinách v České republice a s vývojem ohrožení chudobou starobních důchodců ve vybraných zemích EU.
Hypotéza: Míra ohrožení chudobou starobních důchodců je závislá na podílu výdajů HDP na starobní důchody.
2. Význam, aktuálnost nebo očekávaný přínos zvoleného tématu:
I když Česká republika patří k vyspělým zemím, problematika chudoby je stále důležitým tématem, které by nemělo být opomíjeno. Konkrétně tematika chudoby starobních důchodců se vzhledem ke stárnutí populace stává stále významnější, protože s ním narůstá počet osob pobírajících starobní důchod, což vytváří větší tlak na financování důchodového systému.
3. Charakteristika teoretické části práce:
Teoretická část práce bude zaměřena na samotný pojem chudoba, jeho definici, vývoj vnímání chudoby v čase a na způsoby jejího měření. Dále bude v teoretické části popsán systém přidělování a vyplácení starobních důchodů v České republice, tedy jakým způsobem je stanovována jejich výše a za jakých podmínek vzniká nárok na pobírání starobního důchodu, a také další možné zdroje příjmů starobních důchodců.
4. Charakteristika praktické části práce:
V praktické části bude analyzován vývoj míry ohrožení chudobou starobních důchodců v České republice spolu s vývojem výše starobních důchodů a dalších ukazatelů relevantních k dané tématice. Dále bude vývoj míry ohrožení chudobou starobních důchodců komparován s mírou ohrožení chudobou v dalších sociálních skupinách v České republice a s vývojem míry ohrožení chudobou starobních důchodců ve vybraných zemích EU. V závěru práce budou navržena národohospodářská opatření, která by mohla ohrožení chudobu u starobních důchodců zmírnit.
5. Klíčová slova:
chudoba, starobní důchodci, příjmy
Key words:
poverty, old-age pensioners, income

Rozsah práce: 45 normostran

Seznam odborné literatury:

1. KOTÝNKOVÁ, M. *Sociální ochrana chudých v České republice*. 1. vyd. Praha: Oeconomica, 2007. 132 s. ISBN 978-80-245-1302-7.
2. MYSÍKOVÁ, M. – VEČERNÍK, J. *Chudoba v České republice : kritický pohled na evropské ukazatele*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i., 2015. ISBN 978-80-7330-283-2.
3. ESPING-ANDERSEN, G. *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton: Princeton University Press, 1990. ISBN 0-691-02857-5.
4. SIROVÁTKA, T. – KOFRONĚ, P. – JAHODA, R. *Rizika příjmové chudoby a materiální deprivace v České republice*, Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2011. ISBN 978-80-7416-092-9.
5. VIDOVIČOVÁ, L. – JAHODA, R. – VYHLÍDAL, J. – KOFRONĚ, P. – GODAROVÁ, J. *Příjmová chudoba a materiální deprivace seniorů: subjektivní a objektivní pohledy*, Praha: VÚPSV, v.v.i., 2015. ISBN 978-80-7416-215-2

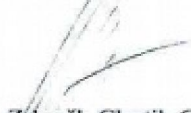
Datum zadání bakalářské práce: září 2018

Termín odevzdání bakalářské práce: prosinec 2018

Klára Sandmanová
Ředitelka

Ing. Tereza Lukášová
Vedoucí práce

doc. Ing. Miroslav Ševčík, CSc.
Vedoucí katedry

prof. Ing. Zdeněk Chytil, CSc.
Děkan NF VŠE

Abstrakt

Cílem práce je analýza chudoby starobních důchodců v České republice v letech 2008 – 2017. První část představuje teoretická východiska tématu chudoby a ukazuje možné zdroje příjmů, které mohou starobní důchodci mít. Analýzou ukazatelů chudoby důchodců starších 65 let je v práci prokázáno, že jejich situace v kontextu chudoby je z velké části závislá na příjmech ze státem vyplácených starobních důchodů a že české starobní důchodkyně jsou chudší než čeští starobní důchodci. Z mezinárodního srovnání výše zmíněných ukazatelů v práci vyplývá, že relativní příjmovou chudobou je v České republice ohroženo poměrně malé procento důchodců, ovšem ukazatel materiální deprivace, který je vzhledem k absolutnímu stanovení hranice chudoby relevantnější v mezinárodním srovnání, ukazuje, že se situace starobních důchodců blíží průměru.

Klíčová slova: chudoba, starobní důchodci, příjmy

JEL klasifikace: I32, H55, J26

Abstract

The aim of this thesis is to analyse poverty of old-age pensioners in the Czech Republic during years 2008 – 2017. First part of the thesis presents theoretical basis of poverty and show possible sources of income that old-age pensioners can have. By the analysis is proven that their situation in context of poverty is strongly dependent on state pensions and that Czech women pensioners are more likely to be poor than men. From the international comparison of poverty indicators follows that comparatively small percent of Czech pensioners is at risk of income poverty nevertheless indicator of material deprivation, which is more relevant for international comparison because of absolutely determined poverty threshold, reveals that situation of old-age pensioners is closer to average.

Key words: poverty, old-age pensioners, incomes

JEL classification: I32, H55, J26

Obsah

Úvod.....	8
1. Teoretická část	10
1.1 Chudoba	10
1.1.1 Vývoj pojetí chudoby v čase.....	10
1.2.1 Koncepty chudoby	11
1.3.1 Měření chudoby	12
1.2 Důchodové systémy	14
1.3 Starobní důchody v České republice.....	15
1.4 Další možné státní příspěvky a dávky pro starobní důchodce	16
1.5 Starobní důchodci v České republice na trhu práce	17
2. Praktická část	18
2.1 Starobní důchodci v České republice	18
2.2 Starobní důchody v České republice.....	21
2.3 Vývoj míry ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců v ČR	26
2.4 Porovnání míry ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců s mírou ohrožení chudobou v dalších sociálních skupinách v ČR.....	35
2.5 Vývoj míry materiální deprivace starobních důchodců v ČR.....	37
2.6 Komparace chudoby starobních důchodců v České republice s chudobou starobních důchodců ve vybraných zemích EU	39
2.7 Možná opatření pro snížení chudoby starobních důchodců v České republice	45
Závěr	48
Seznam grafů	51
Seznam tabulek	51
Seznam použité literatury:	52

Úvod

Přestože Česká republika je rozvinutou zemí, kde ve větší míře nehrozí chudoba ve smyslu neschopnosti zajistit si uspokojení základních životních potřeb, jistě problematika chudoby nesmí být opomíjena. V České republice, stejně jako ve většině jiných vyspělých zemích je aktuálním problémem stárnutí populace, tedy zvyšování podílu starých lidí ve společnosti. Protože se stárnutím populace se zároveň snižuje poměr mezi přispěvateli do penzijního systému a příjemci dávek z něj, může mít tento proces neblahý vliv na fungování průběžně financovaného důchodového systému. To může nepříznivým způsobem ovlivňovat chudobu současných a především budoucích starobních důchodců.

První část práce se věnuje teoretickým východiskům problematiky chudoby, historii jejího zkoumání a pojetí jejích konkrétních konceptů a způsobů měření. Dále pak teoretická část práce popisuje penzijní systémy s důrazem na důchodový systém České republiky. Konkrétně se pak zaměřuje na starobní důchody, jejichž dostupnost a výše může mít na situaci českých starobních důchodců v kontextu chudoby značný vliv. Dále jsou uvedeny a popsány další zdroje příjmů, které mohou starobní důchodci mít, například příjmy z dávek a příspěvků sociálního systému, příjmy ze soukromých důchodových spoření nebo příjmy z výdělečné činnosti.

Aby bylo možné analyzovat chudobu starobních důchodců v České republice ve zvoleném období, jsou v práci nejprve popsána a shrnuta data týkající se starobních důchodců a jimi pobíraných starobních důchodů. Následně jsou ve druhé části práce analyzovány vybrané ukazatele chudoby starobních důchodců a jejich vývoj ve vybraném časovém úseku. Součástí analýzy je i zkoumání faktorů, které mohou chudobu starobních důchodců ovlivňovat. Poté následuje komparace chudoby starobních důchodců prostřednictvím zvolených ukazatelů s jinými sociálními skupinami v České republice a s chudobou starobních důchodců ve vybraných zemích Evropské unie.

Hlavním cílem celé práce je tedy analyzovat vývoj chudoby starobních důchodců v České republice v letech 2008 – 2017 a zjistit, čím může být chudoba starobních důchodců a její vývoj ovlivňován. Předpokladem přitom je, že významný vliv na chudobu starobních důchodců může mít výše starobních důchodů, které pobírají. Dalším cílem

práce je komparace vybraných ukazatelů chudoby starobních důchodců s obdobnými ukazateli pro jiné sociální skupiny v rámci České republiky. A následně skrze tuto komparaci vyvodit postavení starobních důchodců mezi nimi, zda jsou chudší či bohatší než ostatní a z jakých důvodů tomu tak může být. Obdobná komparace je provedena mezi českými starobními důchodci a starobními důchodci v dalších vybraných státech Evropské unie. Na základě této analýzy a srovnání je pak konečným záměrem navržení opatření, která by mohla chudobu starobních důchodců v České republice zmírnit.

1. Teoretická část

V následující části jsou shrnuty poznatky týkající se chudoby, jejích konceptů a způsobů měření. Dále jsou uvedeny informace o penzijních systémech, důchodovém systému České republiky, podmínkách pro získání nároku na pobírání státního starobního důchodu v České republice a způsoby jeho výpočtu. V závěru této části jsou popsány další možné zdroje příjmů starobních důchodců.

1.1 Chudoba

Existuje mnoho definic a různých pojetí chudoby, neexistuje ale žádná jednoznačná či univerzální definice, která by mohla přesně určovat, kdo je chudý a kdo není. Chudým jistě bude člověk, který nemá prostředky na obstarání pravidelné stravy, ale za chudého může být považován i ten, který si nemůže dovolit žít na stejné úrovni jako jeho okolí, i když zásadně materiálně nestrádá. Jistě je možné říci, že chudoba v některé z jejích podob, bude lidstvo provázet neustále. I v případě, že by se podařilo vymýtit chudobu, v důsledku které není možné obstarávat uspokojení základních životních potřeb, někteří lidé budou stále mít méně, než jiní.

1.1.1 Vývoj pojetí chudoby v čase

První výzkumné práce, které se týkaly chudoby, vznikaly především ve druhé polovině 19. století v návaznosti na průmyslovou revoluci a s ní spojené změny ve společnostech, kterými byly například koncentrace průmyslové výroby, růst měst a přesun obyvatelstva do nich, a s ním spojený nárůst počtu chudých¹.

Mezi první autory, kteří zkoumali a popisovali chudobu novodobým pohledem, byli Charles Booth a Seebohm Rowntree, který se částečně Boothovou prací inspiroval. Charles Booth ve své knize představil koncept hranice chudoby, kterou stanovil jako příjem mezi 18 a 21 šilinky týdně, a na jejímž základě rozdělil chudé ve společnosti na „chudé“ – ty, kteří se nacházeli v rozmezí tohoto příjmu, a „velmi chudé“ – ty, kteří se

¹ KOTÝNKOVÁ, M. *Sociální ochrana chudých v České republice*. 1. vyd. Oeconomica, 2007., str. 8

nacházeli pod touto hranicí². Rowntree pak dále rozpracoval koncept chudoby, kterou rozdělil na tzv. primární chudobu a sekundární chudobu. Primárně chudé popsal jako rodiny, které nedosahují příjmů, jež by mohly zajistit jejich minimální životní potřeby a udržení jejich fyzické kondice. Sekundární chudobou podle něj trpí ti, kteří mají výdělky dostatečně vysoké k tomu, aby si zajistili své základní životní potřeby, ale využili tyto prostředky jinak, a účel zajištění základních potřeb a udržení fyzické kondice tedy jejich výdělky nesplnili³.

Pohled na chudobu následně změnil americký ekonom J. K. Galbraith, který ve svém díle chudobu definoval jako rozdíl v příjmech jednotlivce a příjmech celé společnosti⁴. V této jeho definici tedy, na rozdíl od vysvětlení chudoby předchozími autory, neznamena chudoba už jen neschopnost zajištění fyzického přežití a udržení své fyzické kondice, ale životní úroveň daných osob v porovnání se standardem v jejich společnosti.

1.2.1 Koncepty chudoby

V současné literatuře je definováno několik konceptů chudoby. Koncept subjektivní chudoby vychází z vlastního hodnocení, pocitů a názorů osob, kterých se týká⁵. Chudým je tedy v tomto pojetí ten, který se za něj sám označí. Subjektivně chudý, nebo chudobou ohrožený tedy může být i člověk, který podle objektivně nastavených kritérií chudým není, a zároveň ten, který by podle objektivních hodnocení mohl být chudým či chudobou ohroženým, se subjektivně za chudého označit nemusí. Koncept objektivní chudoby se zakládá na tom, že hranice pro označení někoho za chudého je vymezena zvenčí, objektivně a nezávisle na úsudku těch, kteří jsou podle dané hranice za chudé či chudobou ohrožené označeni⁶.

Dále je možné koncepty chudoby rozdělit na přímé a nepřímé. Nepřímé koncepty jsou založeny na disponibilních příjmech osob či jejich domácností⁷. Takto stanovený koncept chudoby tedy nijak nebere v potaz výdaje osob či domácností, které ovšem také

² BOOTH, CH. *Life and Labour of The People in London. Vol. 1.* [1889 – 1897], str. 33

³ ROWNTREE B. S. *Poverty: A study of town life.* Macmillan, 1908, str. 86-87

⁴ KOTÝNKOVÁ, M. *Sociální ochrana chudých v České republice.* 1. vyd. Oeconomica, 2007, str. 12

⁵ MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby.* SLON-Sociologické nakladatelství, 1999, str. 119

⁶ MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby.* SLON-Sociologické nakladatelství, 1999, str. 118

⁷ MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby.* SLON-Sociologické nakladatelství, 1999, str. 116

mohou mít na situaci ohledně chudoby značný vliv (např. výše zmiňovaná Rowtreeho „sekundární chudoba“, která neznamena nedostatečné příjmy, ale nevhodné nakládání s nimi). Přímé koncepty chudoby se zaměřují i na výdaje osob či domácností.

Dále bývá uváděn koncept tzv. absolutní chudoby, který spočívá především ve schopnosti či možnosti osob zajistit si minimální životní úroveň potřebnou k fyzickému přežití, ovšem v dnešní době jsou k těmto fyzickým potřebám přidávány i potřeby sociální. Tento koncept absolutní chudoby bývá kritizován, např. ekonom Viktor Fuchs tvrdí, že člověk je společenský tvor, tedy koncept chudoby založený pouze na neschopnosti zajištění pouze fyzických potřeb je nedostatečný⁸.

Opakem k tomuto konceptu jsou koncepty relativní chudoby. Hranice pro tento koncept se mění v závislosti na úrovni společnosti. Relativní chudoba je problémem zemí, které jsou bohaté, ale vyskytuje se v ní významná nerovnost⁹, relativně chudí nemusí mít problém s uspokojováním svých základních potřeb, ale jejich zdroje nestačí na úroveň spotřeby, která je v dané společnosti standardní. Tedy například člověk, který by byl v rámci konceptu relativní chudoby označen jako chudý a žil by v bohaté společnosti, by nemusel být takto označen ve společnosti, která je obecně chudší. I tento koncept je podrobován kritice, např. ekonom Amartya Sen tvrdí, že v tomto pojetí chudoby není jasné, jak se liší relativně chudí od jen méně bohatých v nerovné společnosti¹⁰, při poklesu celkové úrovně společnosti by nemuselo dojít k růstu relativní chudoby, protože klesá i standard, podle kterého je chudoba posuzována.

1.3.1 Měření chudoby

V předchozí části byly popsány odlišné přístupy k problematice chudoby a několik různých konceptů, které chudobu popisují a vysvětlují. Je tedy zřejmé, že stejně jako neexistuje jednoznačná, obecná definice chudoby, není ani možné chudobu nějak univerzálně měřit, vždy je možné ji měřit jen v rámci daného konceptu.

Chudobu v subjektivním pojetí je možné zjišťovat a měřit buď jednoduchým dotazníkem, který se ptá, zda se dotyčný cítí chudý či nikoliv, případně může vyjádřit jak

⁸ KOTÝNKOVÁ, M. *Sociální ochrana chudých v České republice*. 1. vyd. Oeconomica, 2007., str. 12

⁹ MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. SLON-Sociologické nakladatelství, 1999, str. 111

¹⁰ MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. SLON-Sociologické nakladatelství, 1999, str. 112

bohatý či chudý se cítí v rámci předem stanovené škály, nebo je subjektivní chudobu možné měřit skrze stanovenou subjektivní hranici chudoby¹¹.

Jak bylo uvedeno výše, v rámci objektivního konceptu chudoby je hranice pro určení toho, kdo je chudý a kdo není stanovována zvenčí, bez ohledu na mínění těch, kterých se chudoba týká. Tato hranice, která je základem pro změření objektivní chudoby může být stanovena buď v souladu s absolutním, nebo s relativním konceptem chudoby a zároveň může měření probíhat přímo (dle disponibilního příjmu) nebo nepřímo (bere v potaz i výdaje dané osoby či domácnosti)¹².

Hlavním zdrojem dat, které vyjadřují chudobu ve státech Evropské unie (a některých dalších) je výběrové šetření příjmů a životních podmínek (SILC), pro nějž v České republice zajišťuje sběr dat Český statistický úřad. Z tohoto šetření mimo jiné vycházejí ukazatele chudoby, které budou v následující části práce analyzovány. Prvním z těchto ukazatelů je míra ohrožení příjmovou chudobou a druhým je míra materiální deprivace.

Hranice pro míru ohrožení příjmovou chudobou je stanovena na 60 % mediánu národního ekvivalizovaného disponibilního příjmu¹³ (k dispozici jsou ovšem i míry ohrožení příjmovou chudobou podle hranice 50 % a 70 % tohoto příjmu). Ekvivalizovaný disponibilní příjem je vypočítán jako celkový příjem domácnosti po transferech, který je následně dělen počtem členů domácnosti, z nichž je každému přiřazena rozdílná váha podle jejich věku¹⁴. Míra ohrožení příjmovou chudobou je tedy objektivním, relativním a nepřímo měřeným ukazatelem chudoby. Podíl domácnosti, jejichž příjmy se nacházejí pod touto hranicí, na jejich celkovém počtu je mírou ohrožení příjmovou chudobou.

Míra materiální deprivace je měřená na základě toho, co si domácnosti nemohou dovolit vlastnit, spotřebovávat či používat. Je stanoveno devět položek, a pokud si domácnost nemůže z finančních důvodů dovolit čtyři nebo více z těchto položek, jsou označeni jako materiálně deprivovaní. Těmito položkami jsou: možnost zaplatit neočekávaný výdaj ve výši několika tisíc korun (v roce 2017 to bylo 10 200 Kč¹⁵), jíst maso nebo jeho vegetariánskou náhražku každý druhý den, dostatečné vytápění bytu,

¹¹ RABUŠIC, L., MAREŠ, P. *K měření subjektivní chudoby v české společnosti*, Sociologický časopis, vol. 32, 1996, str. 303

¹² SIROVÁTKA, T., MAREŠ, P., VEČERNÍK, J., ZELENÝ M., *Monitorování chudoby v České republice*, VPSV Praha výzkumné centrum Brno, 2002, str. 33

¹³ Statistika příjmového rozdělení, Eurostat

¹⁴ Glossary: Equivalised disposable income, Eurostat

¹⁵ Stručný komentář, příjmy a životní podmínky domácností – 2017, Český statistický úřad

týdenní dovolená mimo domov, pračka, barevná televize, telefon, používání osobního automobilu a hrazení nákladů spojených a bydlením¹⁶.

1.2 Důchodové systémy

Důchodové systémy je možné členit podle několika různých kritérií. Podle toho, zda je na pojištění dobrovolné či povinné členství, jestli je systém spravován veřejně nebo soukromě, zda se jedná o pojištění či redistribuci, zda jde o průběžný nebo fondový systém a zda jsou definované dávky nebo definované příspěvky¹⁷.

Stěžejní je rozdělení na průběžný či fondový systém, celé členění penzijních systémů je často zužováno právě na tohle. Průběžný důchodový systém neboli systém Pay as you go (PAYGO) znamená, že se finanční prostředky přesouvají od ekonomicky aktivních lidí, kteří do systému přispívají, rovnou k penzistům a peníze se nikde neukládají. Výhodou tohoto systému je to, že je bezpečný a má nižší administrativní náklady než fondový systém. Naopak nevýhodou tohoto systému je to, že je citlivý na demografický vývoj a na rozdíl od fondových (kapitálových) systémů nemotivuje k přispívání (peníze odchází někomu jinému)¹⁸. Ve fondovém penzijním systému každý průběžně spoří sám na sebe, je zásluhovější než průběžný systém, klade důraz na zodpovědnost jednotlivců a není velkou zátěží pro veřejné finance¹⁹. V penzijních systémech jednotlivých států mohou být tyto systémy kombinovány. Časté jsou systémy o třech pilířích, první průběžně financovaný povinný pilíř, druhý fondový povinný pilíř a třetí fondový dobrovolný pilíř.

Rozdělení na příspěvkově a dávkově definované spočívá v rozdílu ve výpočtu důchodových dávek. Příspěvkově definované dávky náleží kapitálovému systému a jsou vypočítávány tak, že se naspořená částka vydělí pravděpodobnou dobou dožití. Dávkově definované vychází z předchozích pracovních příjmů za určité období a doby pojištění každého jednotlivce²⁰.

¹⁶ ŠUSOVÁ, Š. *Jak se měří materiální deprivace*, Statistika & My, 03/2015

¹⁷ LOUŽEK, M., *Důchodová reforma*. Karlova univerzita v Praze, Karolinum, 2014., str. 13

¹⁸ DOBEŠOVÁ, D., *Důchodový systém v ČR*, Národohospodářský obzor, 2006, str. 27

¹⁹ DOBEŠOVÁ, D., *Důchodový systém v ČR*, Národohospodářský obzor, 2006, str. 27

²⁰ KREBS, V., et al., *Sociální politika*, 5. vyd., Praha, Wolters Kluwer ČR, 2010, str. 198

Důchodový systém v České republice je financovaný průběžně, funguje na principu sociální solidarity, účast v něm je povinná pro všechny ekonomicky aktivní osoby (s možností případné dobrovolné účasti v systému), je dávkově definovaný (výpočet důchodu je dvousložkový), jednotný (s odchylkou pro OSVČ) a dynamický (výpočet dávek je stanoven tak, že se „automaticky“ upravuje v souladu s ekonomickým vývojem)²¹.

Skládá se ze dvou penzijních pilířů, první, povinný pilíř (důchodové pojištění) představuje státní, průběžně financovaný systém, který je popsán výše. Druhý pilíř, oficiálně, dle terminologie Světové banky, pilíř třetí, je dobrovolný fondový a soukromě řízený, ovšem v České republice je k tomuto soukromému spoření státní příspěvek (jeho výše se odvíjí od uspořené částky). Poslední ze tří definovaných pilířů, oficiálně pilíř druhý, který funguje jako povinné kapitálové spoření, byl v České republice v roce 2013 zaveden, ale následně po změně vlády zrušen²².

1.3 Starobní důchody v České republice

Nárok na přiznání starobního důchodu v České republice má každý občan, který dosáhne důchodového věku a získá potřebnou dobu pojištění. Věk pro odchod do důchodu je rozdílný, nejvyšší důchodový věk ovšem činí 65 let. Stejně tak se liší i doba pojištění potřebná k přiznání nároku na pobírání starobního důchodu. Pro osoby, které dosáhly důchodového věku před rokem 2010, činí potřebná doba pojištění 25 let, v letech následujících se tato doba prodlužuje pokaždé o jeden rok až do roku 2018, kdy je potřebná doba pojištění stanovena na 34 let a pro osoby, které dosáhnou důchodového věku po tomto roce je potřebná doba pojištění 35 let²³.

Výše vypláceného starobního důchodu se skládá ze dvou složek, první složkou je základní výměra, která je pro všechny starobní důchodce stejná a je stanovena procentní sazbou z průměrné mzdy (do 31.12.2018 9 % z průměrné mzdy, následně 10 %). Druhou složkou vypláceného starobní důchodu je procentní výměra, která je vypočítána jako 1,5 % z výpočtového základu (stanovený redukcí osobního vyměřovacího základu, který

²¹ Obecná informace k zákonu o důchodovém pojištění, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

²² Základní aspekty penzijního systému České republiky, Ministerstvo financí ČR

²³ Starobní důchody, Česká správa sociálního zabezpečení

je součtem průměrných ročních mezd vynásobených příslušným koeficientem) násobeného počtem let celkové doby pojištění²⁴.

Stávající starobní důchody jsou pravidelně valorizovány s ohledem na růst hospodářských ukazatelů. Tato úprava výše starobních důchodů je nezbytná vzhledem k tomu, že důchody mají statický charakter, zatímco vývoj ekonomiky a systém odměňování je dynamický²⁵. Valorizace v České republice probíhá podle pravidel stanovených zákonem o jednu polovinu reálného růstu mezd (dříve o jednu třetinu²⁶) a sto procent inflace²⁷ (nově je také zohledňován index nákladů domácností důchodců, místo obecného indexu spotřebitelských cen, pokud je jeho růst vyšší²⁸).

1.4 Další možné státní příspěvky a dávky pro starobní důchodce

Státem vyplácené starobní důchody nejsou jediným možným příjmem ze sociálního systému, který mohou starobní důchodci pobírat. Dalším důchodem, jehož příjemci mohou (nejen) starobní důchodci být, je důchod vdovský či vdovecký. Na ten má nárok vdova či vdovec po zemřelém manželovi nebo manželce po dobu jednoho roku, pokud byl zemřelý poživitelem invalidního či starobního důchodu, splnil ke dni smrti podmínku doby pojištění pro invalidní nebo starobní důchod nebo pokud zemřel následkem pracovního úrazu. Po uplynutí jednoho roku pobírání tohoto důchodu na něj má vdova či vdovec dále nárok pokud pečuje o nezaopatřené dítě, o dítě závislé na pomoci jiné osoby, o své rodiče, či rodiče zemřelého manžela, který s ní/ním žije v domácnosti a je závislý na pomoci jiné osoby, pokud je invalidní ve třetím stupni nebo pokud dosáhne důchodového věku²⁹.

Dále je možné pobírat tzv. příspěvek na péči. Ten je určen osobám, které z důvodu špatného zdravotního stavu nejsou samy schopny vykonávat základní životní potřeby. Závislost na pomoci jiné osoby je pro účely stanovení tohoto příspěvku rozdělena do čtyř

²⁴ Starobní důchody, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

²⁵ KREBS, V., et al., *Sociální politika*, 5. vyd., Praha, Wolters Kluwer ČR, 2010, str. 201

²⁶ JAKEŠOVÁ, S., URBÁNKOVÁ, S., *Valorizace důchodů*, Národní pojištění, 2016, str. 8

²⁷ Revue pro sociální politiku a výzkum, *Ministerstvo financí bude pravidelně informovat o systému důchodového pojištění*, 20. 9. 2018

²⁸ Důchody se budou valorizovat více než doposud, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

²⁹ Pozůstalostní důchody, ministerstvo práce a sociálních věcí

stupňů, od lehké po úplnou závislost, podle tohoto rozdělení je dána výše příspěvku (3 300 – 13 200 Kč měsíčně pro osoby do 18 let a 880 – 13 200 Kč měsíčně pro osoby starší 18 let). Z příspěvku pak hradí pomoc, kterou, podle jejich uvážení, může vykonávat například osoba jim blízká nebo asistent sociální péče³⁰.

Starobní důchodci mohou také pobírat další dávky sociální podpory, jako je např. příspěvek na bydlení, příspěvek na mobilitu nebo pohřebné, pakliže ne ně mají podle zákona nárok³¹.

1.5 Starobní důchodci v České republice na trhu práce

Kromě státem vyplácených starobních důchodů, příjmů ze soukromého penzijního připojištění a dávek ze sociálního systému mohou příjmy starobních důchodců pocházet ještě z pracovní činnosti. Lidé v České republice opouští trh práce okolo důchodového věku, přičemž 70 – 80 % lidí tak činí dobrovolně³², tedy v době odchodu jim v dalším vykonávání zaměstnání nebrání jejich zdravotní stav, zaměstnavatel, ani jiné faktory, kvůli kterým by své zaměstnání a trh práce museli opustit.

V České republice je zaměstnanost osob v důchodovém věku poměrně nízká, například zaměstnanost lidí ve věku 65 – 69 let byla v roce 2017 v České republice 12,3 % (pro porovnání například v Německu ve stejném roce byla tato míra 16,1 %, ve Švédsku dokonce 23,4 %)³³, a to i přes to, že je možné pobírat starobní důchod v plné výši i během vykonávání výdělečné činnosti (na základě žádosti je možné pobírat i důchod poloviční). Zároveň je starobním důchodcům, kteří vykonávají výdělečnou činnost (ze které je odváděno pojištění), od roku 2010 umožněno požádat o zvýšení procentní výměry starobního důchodu, a to 0,4 % výpočtového základu za každých 360 odpracovaných kalendářních dní, pokud pobírají starobní důchod v plné výši nebo o 1,5 % za každých 180 odpracovaných dní v případě, že pobírají poloviční starobní důchod³⁴.

³⁰ Příspěvek na péči, integrovaný portál MPSV

³¹ Státní sociální podpora, Ministerstvo práce a sociálních věcí

³² ŠATAVA, J. *Pracovní aktivita po dosažení důchodového věku: Institucionální pobídky v České republice*, IDEA, 2015, str. 18

³³ Labour force survey, 2017, Eurostat

³⁴ Zaměstnávání starobních důchodců, Portál veřejné správy

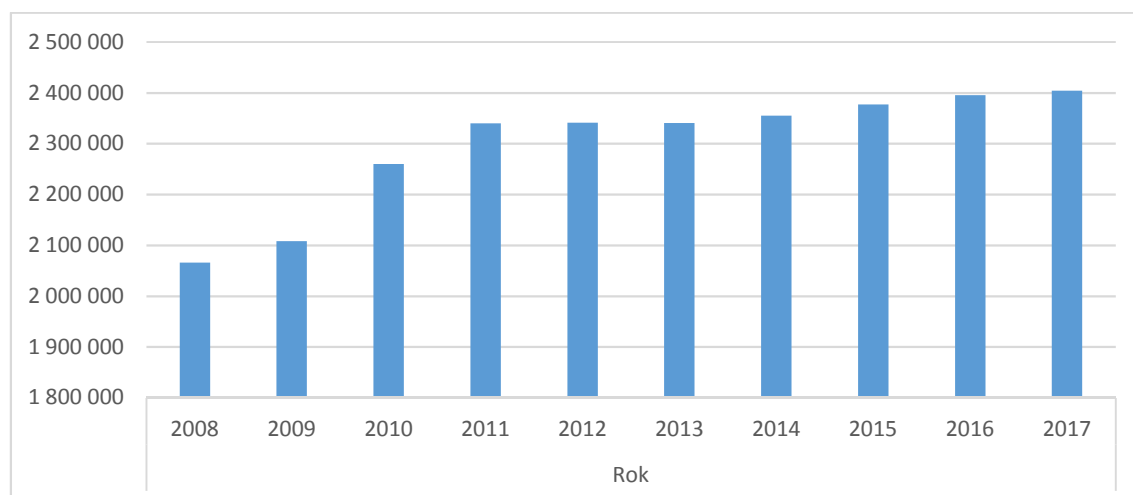
2. Praktická část

V následující části bude analyzován vývoj příjmové chudoby starobních důchodců v České republice v letech 2008 – 2017. Pro lepší pochopení a následující analýzu tohoto vývoje je třeba se nejprve seznámit s obecnými údaji o starobních důchodcích a důchodech v České republice a dalšími ukazateli s nimi spojenými.

2.1 Starobní důchodci v České republice

Celkový počet starobních důchodců v České republice se ve sledovaném období pohybuje okolo dvou milionů osob a jejich počet během sledovaného období stále roste, jak je znázorněno v následujícím grafu.

Graf 1: Počet starobních důchodců v ČR (k 31.12.)

Zdroj: ČSSZ, vlastní zpracování

Mezi lety 2009 a 2010 byl vysoký nárůst počtu starobních důchodců (o více než 150 000 osob) způsoben změnou v zákoně o důchodovém pojištění, podle které od 1. 1. 2010 zaniká po dovršení 65 let věku pojištěnci nárok na dosud pobíraný invalidní důchod, který se v tom okamžiku mění na starobní důchod³⁵.

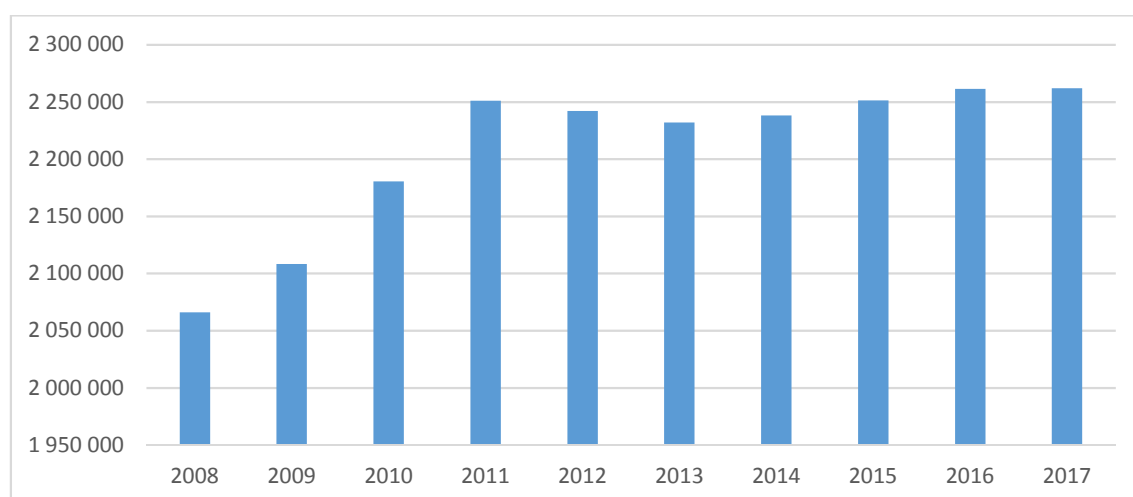
Výrazný nárůst je ovšem možné pozorovat i v dalším období, mezi lety 2010 – 2011, kdy počet starobních důchodců vzrostl o asi 80 000 osob (jinak se maximální zvýšení celkového počtu zaznamenané v daném období pohybuje okolo

³⁵ Změny v důchodovém pojištění (od 1. ledna 2010), Ministerstvo práce a sociální věcí ČR

20 000 lidí). To bylo způsobeno mimořádným nárůstem zájmu o odchod do předčasného starobního důchodu kvůli očekávané změně zákona o důchodovém pojištění. Ti pojištěnci, kteří se domnívali, že způsob výpočtu důchodu po změně pro ně nebude výhodný, se rozhodli odejít do předčasného starobního důchodu³⁶.

Pro porovnávání celkového počtu starobních důchodců v čase je z důvodu výše uvedené změny legislativy, která uměle navýšila počet starobních důchodců mezi lety 2009 – 2010, nutné upravit počty starobních důchodců z předchozího grafu o počty invalidních důchodců z těchto let. Po odečtení všech příjemců plného invalidního důchodu (po roce 2009 tzv. invalidního důchodu třetího stupně) ve věkové skupině nad 64 let, tedy těch, jejichž invalidní důchod se v následujícím roce převede na důchod starobní, od celkového počtu starobních důchodců v následujících letech, vypadá znázornění celkového počtu starobních důchodců v České republice následovně.

Graf 2: Upravený počet starobních důchodců v ČR

Zdroj: ČSSZ, vlastní zpracování

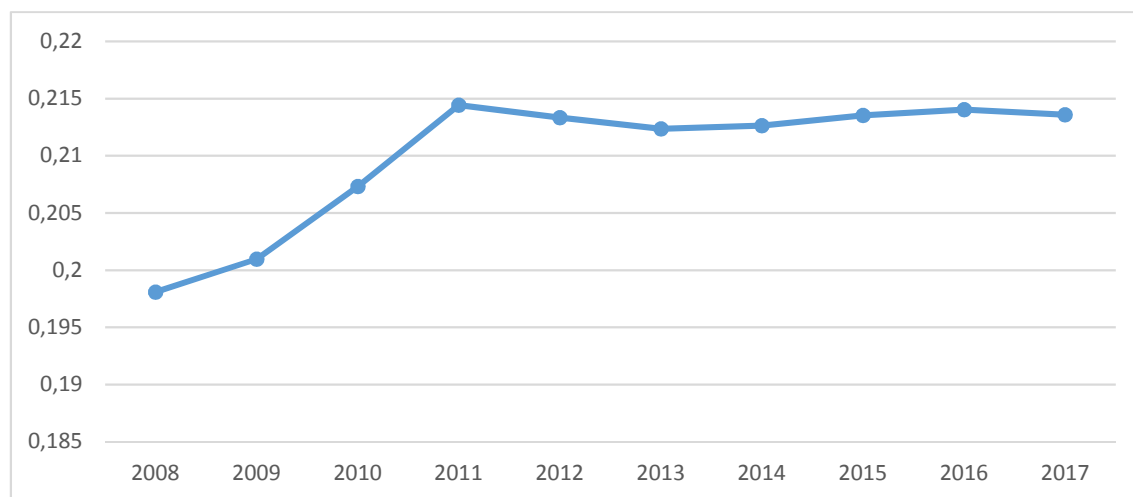
V upravených datech o počtu starobních důchodců je stále evidentní vyšší nárůst počtu příjemců starobních důchodů v letech 2008 - 2011. V roce 2012 a 2013 naproti tomu dochází k menšímu poklesu, celkový trend je ale stále rostoucí. V celém sledovaném období počet starobních důchodců bez těch, kterým byly převedeny stávající invalidní důchody na starobní, vzrostl o 195 879 osob (při započítání i bývalých invalidních důchodců je celkový nárůst 337 928 osob).

³⁶ Vybrané údaje o sociálním zabezpečení za rok 2016, Český statistický úřad

Rostoucí trend je možné pozorovat i u celkového počtu důchodců (součtu starobních, invalidních a pozůstalostních důchodců), ovšem po bližším prozkoumání dat se ukazuje, že tento růst je tažen právě zvyšujícím se počtem důchodců starobních. Po odečtení počtu starobních důchodců (bez bývalých invalidních důchodců) od celkového počtu důchodců se ukazuje trend naopak klesající (v období 2008 – 2017, poklesl počet ostatních důchodců z 688 006 na 634 079, tedy o 7,84 %).

Celkový počet příjemců starobního důchodu tedy roste poměrně rychlým tempem, počet obyvatel České republiky naproti tomu roste pomaleji, ve sledovaném období vzrostl jen o 159 834, tedy o 1,53 %, z čehož vyplývá rostoucí podíl starobních důchodců na celkové populaci, který je znázorněn v následujícím grafu.

Graf 3: Podíl počtu starobních důchodců na celkovém počtu obyvatel

Zdroj: ČSSZ, ČSÚ, vlastní zpracování

Data v grafu vychází opět z upravených dat, které vyjadřují počet starobních důchodců bez invalidních důchodců, kteří byli převedeni na důchodce starobní. Vývoj podílu počtu starobních důchodců na celkovém počtu obyvatel je velmi podobný vývoji celkového počtu starobních důchodců v České republice. V období mezi lety 2008 – 2011 výrazně roste, v následujících dvou letech mírně klesá, a v dalších letech, s výjimkou roku 2017, opět roste. V celém období se tento podíl pohybuje mezi hodnotami 19,8 % (2008) a 21,44 % (2011). Trend podílu osob pobírajících starobní důchody je ve sledovaném období rostoucí a jeho růst se očekává i do budoucna³⁷.

³⁷ Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2100, Český statistický úřad

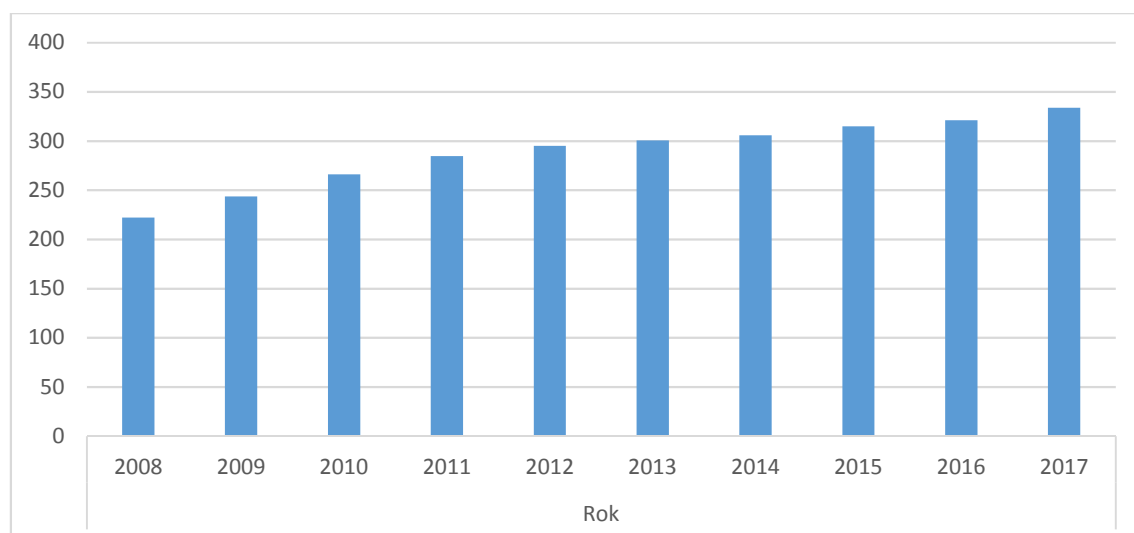
Kromě zvyšování celkového počtu starobních důchodců a jeho podílu na celkové populaci spolu se střední délkou života v České republice roste i délka pobírání starobních důchodů. V celém sledovaném období je tento ukazatel stále rostoucí, celková délka pobírání starobního důchodu mezi lety 2008 – 2017 vzrostla o 1,97 roku na 24,22 roku, u mužů se zvýšila o 0,95 roku na 19,23 a u žen o 2,56 na 27,89 roku.³⁸ Ženy tedy pobírají starobní důchod v průměru o 8,66 roku déle než muži, což je zapříčiněno především tím, že ženy žijí déle ale také tím, že ženy odcházely do důchodu dříve než muži (především v závislosti na počtu vychovaných dětí).

Z předchozího vyplývá, že se zvyšuje a v budoucnu i bude zvyšovat počet příjemců starobního důchodu a zároveň to, že starobní důchodci pobírají důchody stále delší dobu. To vytváří větší tlak na financování důchodového systému, který by se v budoucnu bez provedení změn mohl stát finančně neudržitelným.

2.2 Starobní důchody v České republice

Jak zvyšující se počet příjemců starobního důchodu, tak rostoucí průměrná doba jeho pobírání vede ke zvyšování celkových výdajů na starobní důchody, které jsou znázorněny níže.

Graf 4: Výdaje na starobní důchody (v mld. Kč)

Zdroj: ČSSZ, vlastní zpracování

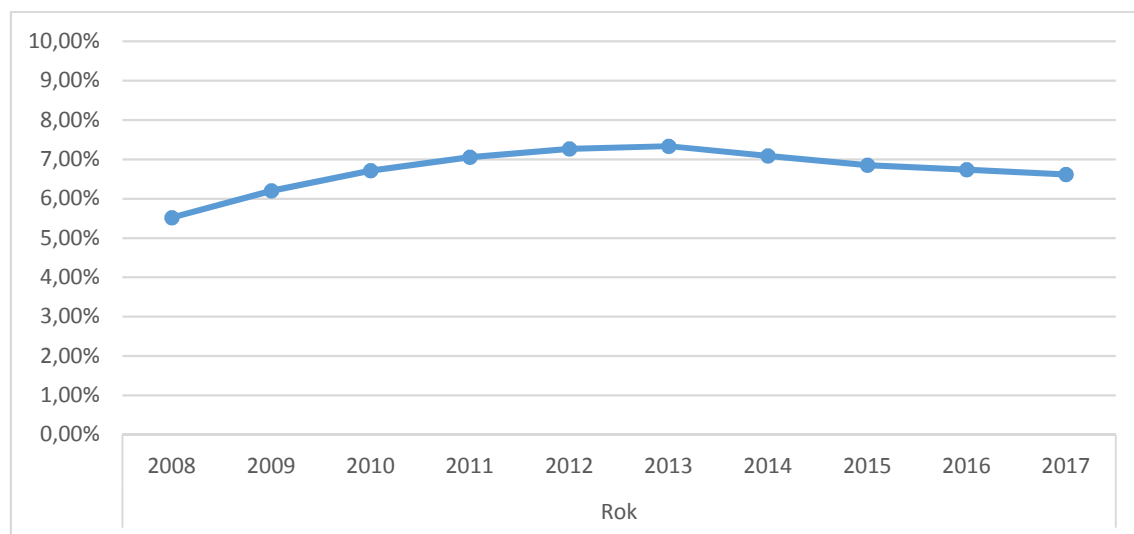
³⁸ Průměrná délka pobírání starobního důchodu, Česká správa sociálního zabezpečení

Celkové výdaje na starobní důchody jsou mezi lety 2008 – 2017 stále rostoucí. V roce 2008 dosahovaly celkové výdaje částky 222,105 miliardy Kč, v roce 2017 tyto výdaje vystoupaly až na 333,811 miliardy Kč, to znamená, že během sledovaného období vzrostly přibližně o polovinu. Ovšem vzhledem k legislativní změně popisované v předchozí kapitole je vhodnější porovnávat data až po roce 2010, protože výše uvedený umělý nárůst počtu starobních důchodců mezi roky 2009 – 2010 má vliv i na celkové výdaje na starobní důchody. Mezi lety 2010 – 2017 celkové výdaje vzrostly o 67,825 miliardy Kč z 265,985 miliardy Kč na 333,811 miliardy Kč, tedy během daného období o více než jednu čtvrtinu.

Kromě výše uvedených důvodů každoročního nárůstu celkových výdajů na starobní důchody, na něj má vliv také pravidelná valorizace důchodů, která je popsána v teoretické části práce.

V následujícím grafu jsou zobrazeny roční výdaje na starobní důchody v poměru k hrubému domácímu produktu.

Graf 5: Poměr výdajů na starobní důchody k HDP

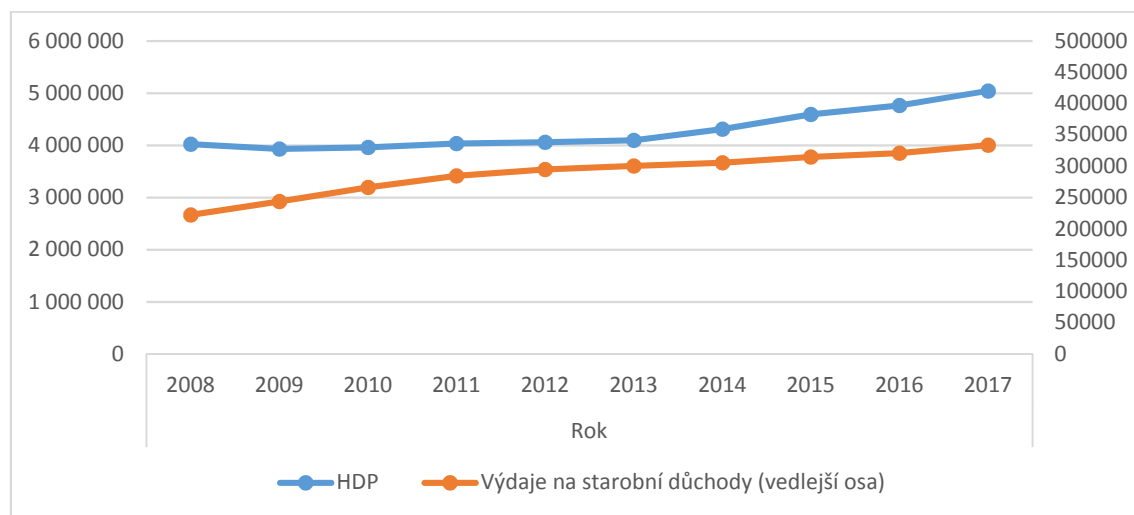

Zdroj: ČSSZ, ČSÚ, vlastní zpracování

Podíl výdajů na starobní důchody na hrubém domácím produktu je ve sledovaném období rostoucí do roku 2013, v následujících letech hodnoty tohoto ukazatele klesají. Nejnižší podíl výdajů na starobní důchody k hrubému domácímu produktu byl v roce 2008, kdy dosahoval hodnoty 5,52 %, naopak nejvyšší hodnota tohoto ukazatele byla dosažena v roce 2013, a to 7,33 %, poté podíl klesal až na 6,62 % v roce 2017.

Celkové výdaje na starobní důchody jsou v celém sledovaném období stále rostoucí, jejich podíl na hrubém domácí produktu je ale od roku 2013 klesající, to je samozřejmě způsobeno vývojem výše hrubého domácího produktu, křivky obou těchto ukazatelů jsou zobrazeny v následujícím grafu.

Graf 6: Vývoj HDP a výdajů na starobní důchody v mil. Kč

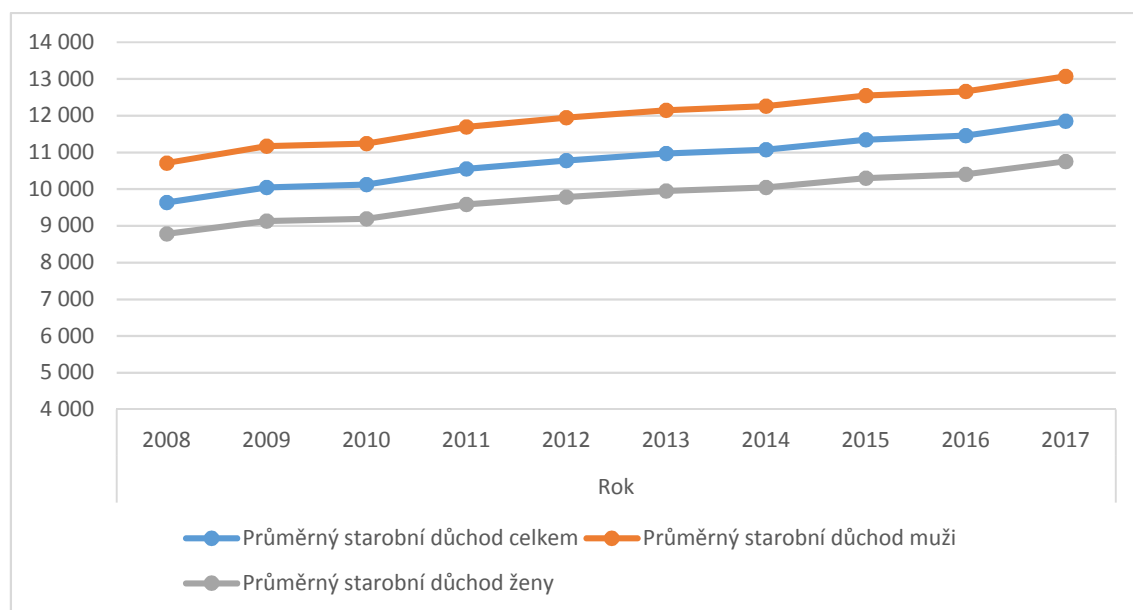
Zdroj: ČSÚ, ČSSZ, vlastní zpracování

Hrubý domácí produkt ve sledovaném období roste, s výjimkou období mezi lety 2008 – 2009. Od té doby do roku 2013 je jeho meziroční růst jen nepatrný, od roku 2013 je růst tohoto ukazatele výrazně rychlejší. Zároveň v době, kdy jsou meziroční přírůstky HDP vyšší než v předchozích letech sledovaného období, jsou meziroční přírůstky celkových výdajů na starobní důchody nižší než v předchozích letech. Vývoj křivky podílu výdajů na starobní důchody k HDP má tedy od roku 2013 klesající průběh.

Jednou ze stěžejních statistik pro analýzu chudoby starobních důchodců v České republice je výše starobních důchodů, protože ty tvoří výraznou většinu příjmů starobních důchodců³⁹.

³⁹ ŠATAVA, J., *Příjmy seniorů: práce, nástupní důchody a jejich valorizace*, IDEA, 2017, str. 3

Graf 7: Vývoj průměrné výše starobních důchodů (k 31. 12., v Kč)

Zdroj: ČSSZ, vlastní zpracování

Průměrný starobní důchod se každoročně zvyšuje, v roce 2008 činil 9 638 Kč a v roce 2017 byl 11 850 Kč, za celé sledované období tedy vzrostl o 2 212 Kč.

Z grafu je jasně vidět výrazný rozdíl mezi průměrnými starobními důchody mužů a žen. Rozdíl se pohybuje okolo 2 000 Kč měsíčně, tedy téměř jedné pětiny. To se může zdát jako vysoké číslo, ovšem celoevropský průměr (EU-28) rozdílů ve výši starobních důchodů mezi muži a ženami dosahuje hodnot okolo 40 %⁴⁰.

Důvodů pro nižší starobní důchody u žen je několik, velká část z nich souvisí s mateřstvím. Ženy, které se rozhodly pro to mít děti, odcházely do starobního důchodu v nižším věku (v závislosti na počtu vychovaných dětí), než muži a bezdětné ženy, čímž se snížila jejich doba pojištění, a to mělo negativní dopad na výši jejich starobního důchodu. Rozdíl závislý na tomto faktoru ale bude postupně mizet s vyrovnáváním věku odchodu do důchodu mužů a žen⁴¹.

Dalším faktorem ovlivňujícím výši starobního důchodu v souvislosti s mateřstvím je rodičovská dovolená, kterou ženy využívají výrazně častěji než muži, například v roce

⁴⁰ Přiměřené důchody: Nová zpráva vyzývá k přijetí opatření, která umožní lidem pracovat až do dosažení důchodového věku, Tisková zpráva, Evropská komise, 2015

⁴¹ Starobní důchody, Česká správa sociálního zabezpečení

2017 čerpalo rodičovský příspěvek téměř 274 000 žen a jen asi 5 000 mužů⁴². Český důchodový systém ovšem rodičovství zohledňuje (doba strávená na rodičovské dovolené je tzv. náhradní dobou pojištění, tedy se zahrnuje do potřebných let pojištění pro důchod)⁴³, takže rozdíly jím způsobené nejsou tak výrazné, jak by mohly být.

Ženy mají také obecně nižší výdělků než muži, což snižuje jejich osobní vyměřovací základ starobního důchodu, tedy tu jeho část, která je vypočítávána z průměru měsíční mzdy za odpracované roky. Důvodů pro rozdíl ve výdělcích existuje mnoho, některé, stejně jako výše uvedené důvody pro nižší starobní důchody žen, souvisí s mateřstvím a rodičovstvím. Ženy kvůli mateřské dovolené přerušují svou kariéru, což má negativní vliv na jejich výdělků v budoucnu, po skončení rodičovské dovolené v souvislosti s další výchovou dětí často volí práci na částečný úvazek. Faktorem ovlivňujícím výdělků žen, který s mateřstvím nesouvisí, je především to, že ženy jsou častěji zastoupeny v méně placených profesích (tento faktor vysvětluje až 13 % celkového mzdového rozdílu ve věkové kategorii 20 – 49 let⁴⁴).

Kromě mateřství má negativní vliv na výši průměrného starobního důchodu žen v porovnání s průměrnými starobními důchody mužů i to, že žijí déle. Je mezi nimi tedy vyšší procento tzv. starodůchodců (starodůchodkyň), tedy těch, kterým byl starobní důchod přiznán před 1. lednem 1996, kdy se měnil výpočet důchodů, kteří mají starobní důchody nižší než ti, kterým byly starobní důchody přiznány až po tomto datu.

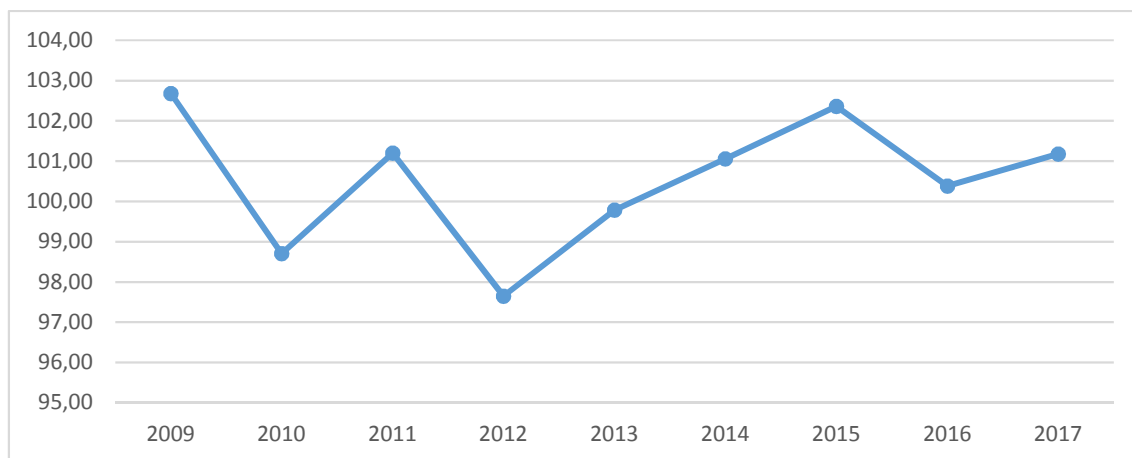
Samotný vývoj výše průměrného starobního důchodu ovšem příliš nevypovídá o jeho reálné výši, proto následující graf zobrazuje vývoj indexu reálného starobního důchodu.

⁴² Počet příjemců rodičovského příspěvku podle pohlaví, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

⁴³ Náhradní doba pojištění, Česká správa sociálního zabezpečení

⁴⁴ PYTLIKOVÁ, M., *Rozdíly ve výši výdělků ve vztahu k mateřství a dítěti v rodině*, IDEA, 2015, str. 2

Graf 8: Index reálného starobního důchodu

Zdroj: ČSSZ, ČSÚ, vlastní výpočet

Index reálného starobního důchodu vyjadřuje skutečný nárůst nebo pokles průměrných starobních důchodů oproti předchozímu roku. Je vypočten následujícím vzorcem.

$$\text{Index reálného starobního důchodu} = \frac{\frac{\text{Průměrný starobní důchod}_n}{\text{Průměrný starobní důchod}_{n-1}} \times 100}{\text{Index životních nákladů domácností důchodců}} \times 100$$

Vzorec pro výpočet indexu reálného starobního důchodu zahrnuje podíl průměrného starobního důchodu aktuálního roku a roku předchozího, vynásobený 100 (tedy index průměrného starobního důchodu) a tzv. index životních nákladů domácností důchodců jinak nazýván také index spotřebitelských cen domácností důchodců. Tento index představuje růst cen zboží, které domácnosti důchodců spotřebovávají.

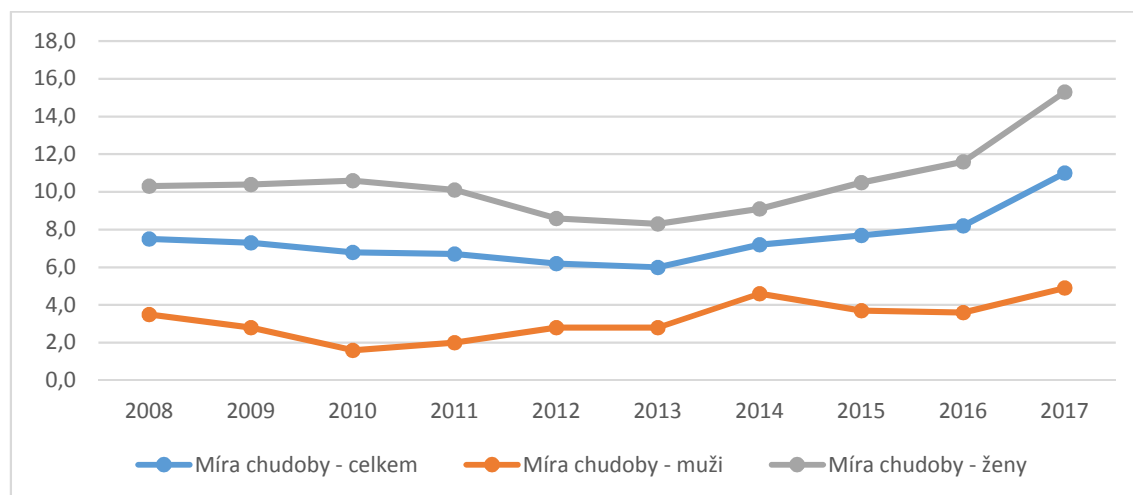
Hodnoty ukazatele znázorněného předchozím grafem se ve sledovaném období pohybují v rozmezí 97,65 (pro rok 2012) a 102,68 (v roce 2009), pohybují se tedy velmi blízko jednomu stu, což znamená, že průměrné starobní důchody ve sledovaném období v České republice reálně zůstávají téměř stejné.

2.3 Vývoj míry ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců v ČR

Míra ohrožení příjmovou chudobou důchodců nad 65 let v České republice v období mezi lety 2008 – 2013 klesá, a to z hodnoty 7,5 % na hodnotu 6,0 %, která představuje minimální hodnotu tohoto ukazatele v celém sledovaném období. Od roku

2013 do roku 2017 je vývoj míry ohrožení příjmovou chudobou rostoucí, svého maxima tedy dosahuje na konci sledovaného období, kdy je jeho hodnota 11,0 %. Celkově se tedy míra ohrožení chudobou starobních důchodců v České republice pohybuje mezi 6 a 11 %, což značí poměrně stabilní vývoj. Ten je zobrazen v následujícím grafu.

Graf 9: Míra ohrožení příjmovou chudobou důchodců 65+ v ČR (v %)

Zdroj: Eurostat, vlastní zpracování

Kromě celkové míry ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců je v grafu uvedena i míra ohrožení příjmovou chudobou rozdělená podle pohlaví. Muži – důchodci jsou chudobou ohrožení výrazně méně než ženy – důchodkyně. Míra ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců se ve sledovaném období pohybuje v rozmezí 1,6 a 4,9 %, zatímco míra ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodkyň mezi 8,3 a 15,3 %.

Tyto rozdíly mohou být způsobeny tím, že ženy pobírají v průměru o téměř jednu pětinu nižší starobní důchody než muži, jak bylo popsáno v předchozí kapitole. Mimo to může mít vliv na vyšší míru ohrožení chudobou žen pobírajících starobní důchod i to, že na jejich příjmy, na rozdíl od příjmů mužů, mají negativní dopad rozvody manželství (úhrnná rozvodovost se v posledních letech blíží k 50 %⁴⁵). V případě rozvodu přijde žena průměrně o měsíční příjem ve výši 7,1 % jejího měsíčního starobního důchodu, zatímco muž v takové situaci naopak získá měsíční příjem ve výši 2,9 % svého měsíčního starobního důchodu⁴⁶. Zároveň při rozvodu zaniká nárok na případný vdovecký či

⁴⁵ Pohyb obyvatelstva – rok 2017, Český statistický úřad

⁴⁶ ŠATAVA, J., *Dopad rozvodu na příjmy v důchodu*, IDEA, 2013, str. 1

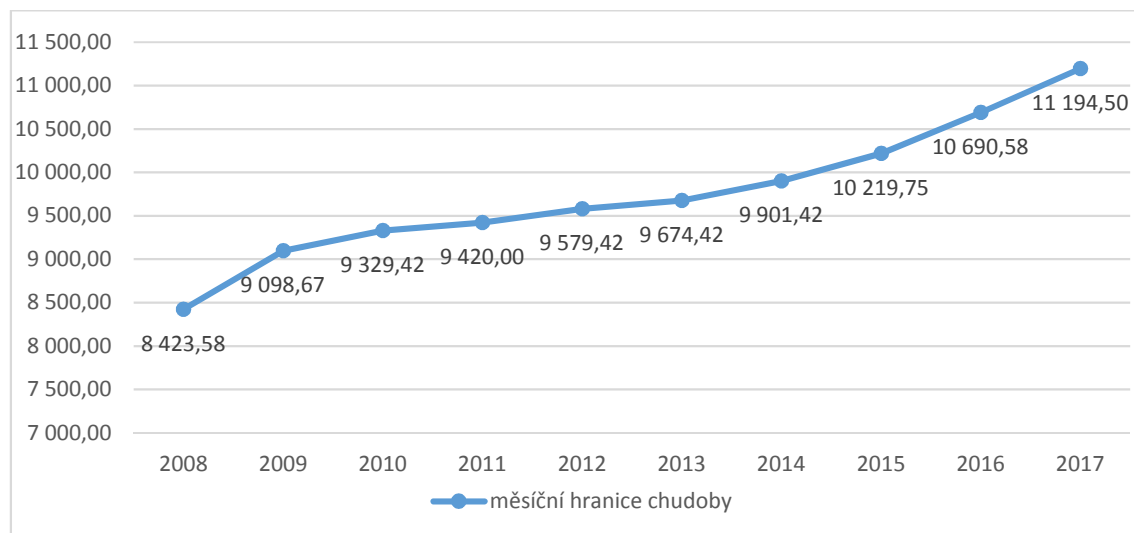
vdovský důchod, který by častěji pobíraly ženy než muži, jednak proto, že jejich délka dožití je v průměru vyšší než u mužů, a jednak kvůli tomu, že ve většině manželství je muž o několik let starší než žena⁴⁷, i z tohoto důvodu manželky žijí déle než jejich muži.

Dále je faktorem vyššího ohrožení chudobou starobních důchodkyň oproti důchodcům to, že ony tvoří převážnou část těch starobních důchodců, kteří žijí v domácnosti jednotlivce, tedy jejich domácnost má pouze jeden příjem (převážně jde o domácnosti ovdovělých žen, celkový počet domácností jednotlivců – seniorů je více než půl milionu⁴⁸, tedy v nich žije zhruba čtvrtina z celkového počtu starobních důchodců v ČR).

Kromě toho, že míra ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců mužů je výrazně nižší než žen, je při porovnání těchto dvou ukazatelů zřetelné, že se (s výjimkou období mezi roky 2012 – 2014 a 2016 – 2017) vyvíjejí v opačných směrech. V letech, kdy míra ohrožení příjmovou chudobou žen – důchodkyň roste, míra ohrožení chudobou mužů – důchodců klesá a naopak.

Hranice chudoby pro ukazatel míry ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců, tedy 60 % mediánu národního ekvivalizovaného disponibilního příjmu, byla pro jednotlivce ve sledovaném období stanovena následovně.

Graf 10: Vývoj hranice ohrožení příjmovou chudobou pro jednotlivce (měsíční) v Kč

Zdroj: Eurostat, vlastní zpracování

⁴⁷ Vzdělanostní a věková podobnost snoubenců, Český statistický úřad

⁴⁸ Domácnosti seniorů, Český statistický úřad

V celém sledovaném období je hranice ohrožení příjmovou chudobou rostoucí, ve druhé polovině, tedy od roku 2013, roste rychlejším tempem než v první polovině. To se odráží na růstu míry ohrožení příjmovou chudobou v této části sledovaného období. Během celého sledovaného období měsíční hranice pro ohrožení příjmovou chudobou vzrostla o 2 771 Kč, tedy o téměř jednu třetinu.

Míra ohrožení příjmovou chudobou důchodců starších 65 let může být dále ovlivňována několika faktory a hlavním z nich jsou příjmy starobních důchodců. Ty tvoří převážně státem vyplácené starobní důchody, dále mohou příjmy starobních důchodců pocházet z pracovní aktivity, případně mohou mít další příjmy např. příspěvky od členů rodiny.

Vliv státem vyplácených starobních důchodů na míru ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců obecně lze nejlépe vidět na porovnání s tzv. mírou ohrožení příjmovou chudobou před sociálními transfery, která ukazuje, jaký podíl starobních důchodců by se ocitl pod výše uvedenou hranicí chudoby v případě, že by nedostávali žádný druh dávky ze sociálního systému. Míra ohrožení příjmovou chudobou před sociálními transfery pro osoby ve věku nad 65 let se ve sledovaném období pohybuje okolo 89 %⁴⁹, to ukazuje, že pro výraznou většinu starobních důchodců v České republice je příjem státního starobního důchodu skutečně stěžejní.

Zda a případně jaký vliv mohou mít starobní důchody na vývoj míry ohrožení příjmovou chudobou v České republice, je možné analyzovat ze dvou pohledů, a to z pohledu výše celkových výdajů na starobní důchody a z pohledu výše průměrných starobních důchodů.

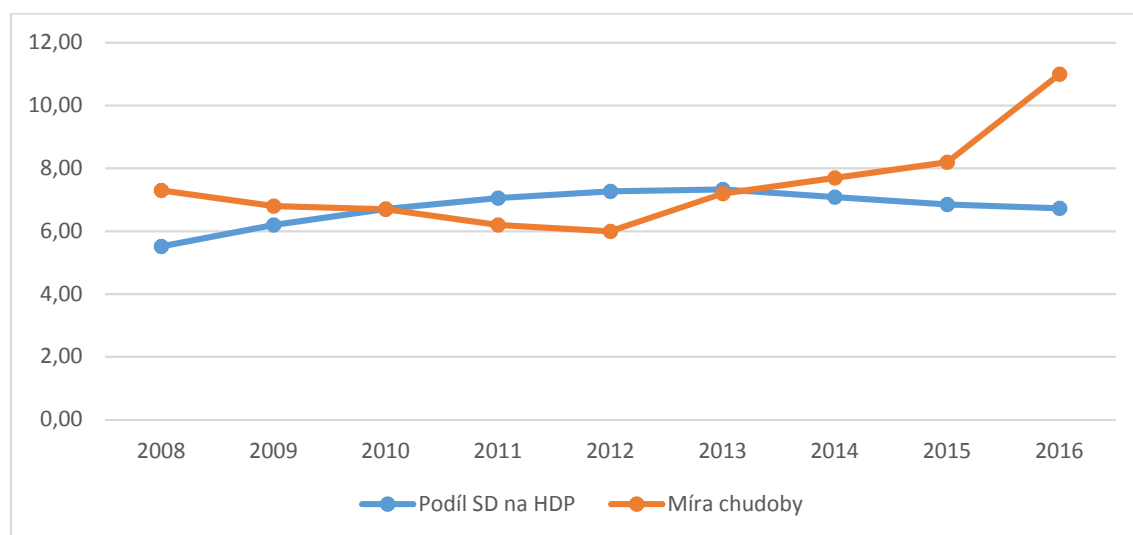
Šetření EU – SILC, ze kterého vychází data o ohrožení chudobou, se dotazuje na souhrnné příjmy předchozího roku, ty jsou ale ve výstupech označeny rokem šetření, tedy data označená např. rokem 2009 se vztahují k příjmům z roku 2008 atd.⁵⁰ Z tohoto důvodu jsou při porovnávání ukazatelů z tohoto šetření (míra ohrožení příjmovou chudobou důchodců nad 65 let a hranice pro ohrožení příjmovou chudobou) s ostatními ukazateli pro přesnost označena rokem, ke kterým se skutečně vztahují (o jeden rok méně, než označení z původního šetření).

⁴⁹ At-risk-of-poverty rate before social transfers (pensions included in social transfers) by poverty threshold, age and sex, Eurostat

⁵⁰ MYSÍKOVÁ, M., VEČERNÍK, J. *Chudoba v České republice: kritický pohled na evropské ukazatele*, Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i., 2015, str. 7

Celkové výdaje na starobní důchody v poměru k hrubému domácímu produktu a míra ohrožení chudobou mají protichůdný průběh, tedy při růstu podílu výdajů na starobní důchody na HDP zároveň klesá míra ohrožení chudobou starobních důchodců a naopak. Tento vývoj naznačuje, že by mezi těmito veličinami mohl být vztah.

Graf 11: Porovnání vývoje podílu výdajů na starobní důchody na HDP s vývojem míry ohrožení chudobou důchodců 65+ (v %)

Zdroj: ČSSZ, ČSÚ, Eurostat, vlastní zpracování

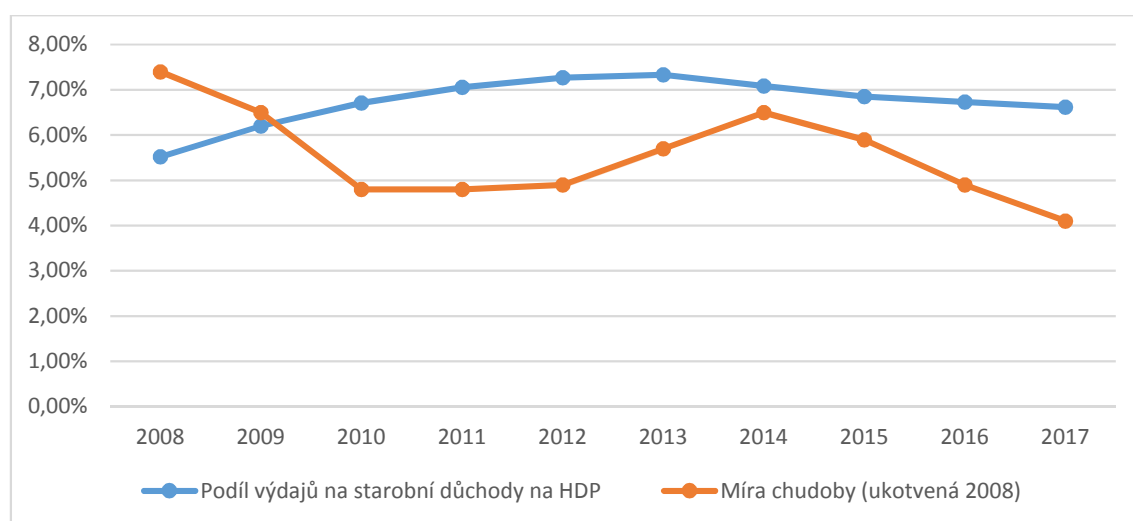
Míra ohrožení příjmovou chudobou důchodců starších 65 let je relativním ukazatelem chudoby, jak bylo popsáno v teoretické části. Jeho hranicí je 60 % mediánu národního ekvivalizovaného disponibilního příjmu, tedy kromě samotných příjmů starobních důchodců, ke kterým se přímo vztahuje, částečně závisí i na výši příjmů v celé společnosti, které se odrážejí ve výši již zmiňované hranice příjmové chudoby. Podíl výdajů na starobní důchody na hrubém domácím produktu klesá od roku 2013, od kterého zároveň roste míra ohrožení chudobou, z části kvůli tomu, že v tomto období byl výraznější růst HDP než v předchozích letech sledovaného období. Vzhledem k hospodářskému růstu rostly v tomto období výrazně i mzdy⁵¹, tedy příjmy, což ovlivnilo hranici ohrožení příjmovou chudobou, která rostla rychleji než v předchozích letech a v důsledku toho se pod touto hranicí ocitlo více starobních důchodců než v předchozích letech. Takže spíše než že by vývoj míry ohrožení příjmovou chudobou

⁵¹ Vývoj ekonomiky České republiky (roky 2013 – 2017), Trh práce, Český statistický úřad

byl ovlivněn výší podílu výdajů na starobní důchody na hrubém domácím produktu, jsou oba tyto ukazatele společně částečně ovlivňovány ekonomickou situací.

Vliv změny hranice pro ohrožení příjmovou chudobou je možné odstranit použitím ukazatele míry ohrožení chudobou ukotvené ve stanoveném čase, v tomto případě v roce 2008. Zafixováním hranice, která stanovuje ohrožení chudobou, se ukazatel stává méně relativním, protože jeho vývoj neodráží změny v příjmech všech domácností v průběhu let. Porovnání podílu výdajů na starobní důchody s tímto ukazatelem vypadá následovně.

Graf 12: Porovnání podílu výdajů na starobní důchody k HDP a míry ohrožení chudobou osob 65+ ukotvené v roce 2008

Zdroj: Eurostat, ČSÚ, ČSSZ, vlastní zpracování

Při odstranění vlivu posouvání hranice pro ohrožení chudobou je už z grafického zobrazení znát, že se tyto dva ukazatele nevyvíjí tak, aby se dalo usuzovat, že by mezi sebou mohly mít nějaký významný vztah. Zdánlivá souvislost, kterou naznačovalo předchozí zobrazení poměru výdajů na starobní důchody a hrubého domácího produktu a míry ohrožení příjmovou chudobou důchodců starších 65 let tedy mezi těmito ukazateli není, je způsobená pouze vlivem ekonomického vývoje, který působí na oba ukazatele.

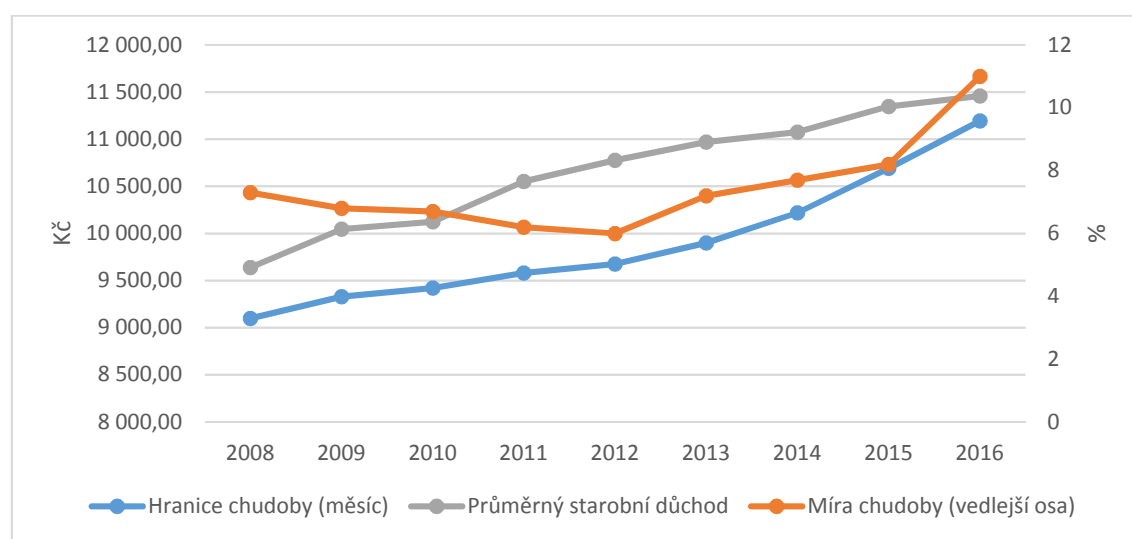
Vliv výše vyplácených starobních důchodů na vývoj míry ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců je možné předpokládat vzhledem k tomu, že tvoří výraznou většinu příjmů starobních důchodců v České republice, jak už bylo řečeno výše.

Vývoj výše průměrných starobních důchodů je ve sledovaném období rostoucí, mezi těmito roky celkem vzrostl o 2 212 Kč, tedy o téměř 23 %. Stejně tak je po celé sledované období rostoucí i hranice pro míru ohrožení příjmovou chudobou, která se

celkem zvýšila o 2771 Kč (měsíční), tedy o 33 %. Rozdíl mezi výší těchto dvou ukazatelů je v letech 2008 - 2017 v průměru 11 %, pohybuje se mezi 656 a 1 296 korunami, přičemž vyšších hodnot dosahují průměrné měsíční starobní důchody. Vývoj rozdílu mezi průměrnou výší starobního důchodu a výší hranice pro ohrožení příjmovou chudobou je pro analýzu vlivu starobních důchodů na míru ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců důležitý. Vyjadřuje totiž vzdálenost výše hranice příjmové chudoby od průměrné výše starobních důchodů, tedy čím větší tento rozdíl je, tím nižší by měla být míra ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců v případě, že by na ni měla výše vyplácených starobních důchodů významný vliv.

V následujícím grafu je porovnávána míra ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců s hranicí příjmové chudoby a s průměrnou výší starobních důchodů. Stejně jako u předchozího porovnání míry ohrožení chudobou s podílem výdajů na starobní důchody k HDP jsou ukazatele vycházející z šetření EU – SILC označena datem předchozího roku, ke kterému se šetření vztahovalo.

Graf 13: Porovnání míry ohrožení chudobou s hranicí příjmové chudoby a průměrným starobním důchodem

Zdroj: ČSSZ, Eurostat, vlastní zpracování

Na grafu je možné porovnat výše rozebíraný vývoj hranice ohrožení příjmovou chudobou a průměrného měsíčního starobního důchodu. Oba ukazatele jsou v průběhu let rostoucí, ukazatel hranice ohrožení příjmovou chudobou roste mezi roky 2012 – 2016 rychleji než v přechodících letech sledovaného období, naopak průměrný měsíční starobní

důchod roste rychleji mezi lety 2008 – 2012 (s výjimkou roku 2010) a od roku 2012 se jeho růst zpomaluje.

Průběh míry ohrožení příjmovou chudobou důchodců nad 65 let je do roku 2012, kde dosahuje svého minima (6 %), klesající a dále roste až ke svému maximu za sledované období v roce 2016 (11 %). Tento vývoj souhlasí s vývojem rozdílu mezi ostatními dvěma ukazateli. Tam, kde je míra ohrožení chudobou důchodců na svém minimu ve sledovaném období, tam zároveň rozdíl mezi průměrnou výší starobních důchodů a hranicí příjmové chudoby dosahuje svého maxima a naopak v maximu ukazatele míry chudoby je rozdíl mezi ostatními dvěma ukazateli minimální. To značí možnou souvislost mezi těmito ukazateli, kterou je možné ověřit výpočtem korelačního koeficientu, který měří těsnost lineární závislosti mezi veličinami.

Pearsonův korelační koeficient pro hodnoty ukazatelů míry ohrožení chudobou starobních důchodců a procentního vyjádření rozdílu mezi výší průměrného měsíčního starobního důchodu a měsíční hranicí příjmové chudoby nabývá hodnoty -0,8479, která značí statisticky významnou, velmi silnou nepřímou funkční lineární závislost. To znamená, že čím větší je rozdíl mezi průměrnou výší starobních důchodů a hranicí příjmové chudoby, tím nižších hodnot nabývá míra ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců.

Vzhledem k tomu, že starobní důchody tvoří většinu příjmů starobních důchodců v České republice, a že je prokázána korelace mezi mírou ohrožení příjmovou chudobou důchodců nad 65 let a rozdílem průměrných starobních důchodů a hranicí příjmové chudoby je možné říci, že starobní důchody mají významný vliv na vývoj ukazatele míry ohrožení příjmovou chudobou. Tento vývoj je, jak už bylo řečeno, poměrně stabilní, což je v souladu i s předchozím zjištěním, že reálná výše průměrných starobních důchodů se ve sledovaném období pohybuje blízko okolo jednoho sta, tedy se mění jen velmi málo.

Zjištěný vztah mezi mírou ohrožení chudobou starobních důchodců a průměrnými starobními důchody ovšem nevysvětluje rozdíl mezi vývojem ohrožení příjmovou chudobou mezi muži – důchodci a ženami – důchodkyněmi. Z grafu č. 7, který zobrazuje vývoj průměrných starobních důchodů mužů a žen vyplývá, že starobní důchody žen jsou nižší než starobní důchody mužů, ale jejich vývoj je téměř totožný (rozdíl mezi nimi se během sledovaného období pohybuje okolo 2 000 Kč). To by při předpokladu závislosti ukazatele míry ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců na výši průměrných

starobních důchodů implikovalo velmi podobný vývoj míry ohrožení chudobou mužů a žen. Ten se ale pro obě pohlaví liší, jak bylo zobrazeno v grafu č. 9.

Provedení stejné korelační analýzy míry ohrožení chudobou důchodců a rozdílu mezi starobními důchody a hranicí příjmové chudoby pro muže a ženy zvláště prokazuje funkční závislost pouze pro míru ohrožení příjmovou chudobou důchodkyň a rozdílu mezi starobními důchody žen a hranicí příjmové chudoby, a to velmi silnou. Pearsonův korelační koeficient pro tyto množiny dat nabývá hodnoty - 0,9507. Pro data, která se týkají starobních důchodců – mužů ale nebyla prokázána nijak statisticky významná korelace. Tedy na výši vyplácených starobních důchodů je závislý pouze ukazatel míry chudoby žen, nikoliv ukazatel míry chudoby mužů.

Z toho, že je prokázána závislost mezi celkovou výší průměrných starobních důchodů a mírou ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců, ale při rozdělení na muže a ženy je tato závislost prokazatelná pouze u žen (a to ještě těsnější), je možné usuzovat to, že výraznou většinu starobních důchodců, kteří jsou ohrožení příjmovou chudobou, tvoří právě ženy. To potvrzují i data Eurostatu, podle kterých byl např. v roce 2017 počet osob nad 65 let, které byly ohroženy příjmovou chudobou 208 000, z čehož bylo 168 000 žen a 39 000 mužů. To znamená, že podíl žen starších 65 let ohrožených příjmovou chudobou na celkovém počtu osob starších 65 let ohrožených chudobou je téměř 81 %.

Hranice pro ohrožení příjmovou chudobou, která byla dosud používaná v této práci, je tou, která je obecně nejpoužívanější, ovšem místo této 60% hranice je možné zvolit i hranici 70 % nebo 50 % mediánu národního ekvivalizovaného disponibilního příjmu. Jak se míra ohrožení příjmovou chudobou důchodců starších 65 let mění s výběrem hranice určující ohrožení příjmovou chudobou je znázorněno v následující tabulce.

Tabulka 1: Míra ohrožení chudobou důchodců nad 65 let podle hranice chudoby (v%)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Míra chudoby (hranice 50 %)	1,6	1,4	1,2	1,6	1,4	1,5	1,9	1,8	1,5	2,5
Míra chudoby (hranice 60 %)	7,5	7,3	6,8	6,7	6,2	6	7,2	7,7	8,2	11
Míra chudoby (hranice 70 %)	22,3	21,7	17,4	17,6	17,4	17,4	20,1	21,9	23,1	24,8

Zdroj: Eurostat, vlastní zpracování

Z porovnání rozdílů v míře ohrožení příjmovou chudobou v závislosti na její zvolené hranici je vidět, že při výběru hranice o deset procent nižší, než byla původně použitá 60% hranice, míra ohrožení příjmovou chudobou důchodců nad 65 let výrazně

klesne, ve sledovaném období nepřesahuje hodnotu 2 %. Podíl velmi chudých starobních důchodců je tedy v České republice velice nízký. Naopak při výběru hranice o deset procent vyšší, je ukazatel míry ohrožení příjmovou chudobou ve sledovaném období téměř trojnásobný. Z toho je možné usuzovat, že poměrně velké množství starobních důchodců v České republice má příjmy pohybující se těsně okolo často používané hranice 60% mediánu národního ekvivalizovaného disponibilního příjmu pro stanovení ohrožení příjmovou chudobou.

2.4 Porovnání míry ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců s mírou ohrožení chudobou v dalších sociálních skupinách v ČR

Míra ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců je komparována s mírou ohrožení příjmovou chudobou pro osoby pobírající státem vyplácené důchody ve věkové skupině 18 – 64 let (zahrnující především osoby pobírající invalidní a pozůstalostní důchody), pro zaměstnance, pro nezaměstnané, pro děti do 16 let a s mírou ohrožení chudobou v celé populaci ve věku mezi 18 a 64 lety. Míru ohrožení příjmovou chudobou pro všechny vybrané skupiny zobrazuje následující tabulka.

Tabulka 2: Míra ohrožení příjmovou chudobou vybraných sociálních skupin (v %)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Míra chudoby důchodců 65+	7,5	7,3	6,8	6,7	6,2	6,0	7,2	7,7	8,2	11,0
Míra chudoby důchodců (18 - 64 let)	8,9	6,8	6,1	6,6	7,0	6,2	6,0	6,4	7,7	10,2
Míra chudoby populace (18 - 64 let)	8,2	7,5	8,0	9,0	9,3	8,5	8,9	9,0	8,8	7,9
Míra chudoby zaměstnanců (18 - 64 let)	3,6	3,2	3,7	4,1	4,6	4,1	3,6	4,0	3,8	3,6
Míra chudoby nezaměstnaných (18 - 64 let)	47,8	46,9	40,6	46,3	46,7	44,5	47,7	48,6	52,0	48,4
Míra chudoby dětí do 16 let	12,3	12,8	13,6	14,4	13,6	10,8	14,5	14,7	14,5	11,5

Zdroj: Eurostat, vlastní zpracování

Z porovnání míry ohrožení příjmovou chudobou mezi všemi vybranými sociálními skupinami vyplývá, že nejohroženějšími příjmovou chudobou jsou v České republice nezaměstnaní, jejich míra ohrožení chudobou se ve sledovaném období

pohybuje mezi 40 a 52 %, průměrná hodnota jejich míry ohrožení příjmovou chudobou je v tomto časovém intervalu téměř 47 %. Druhou v pořadí skupin osob v České republice, které jsou příjmovou chudobou nejohroženější, jsou děti do 16 let. Jejich míra ohrožení příjmovou chudobou je už ale zřetelně nižší. U této skupiny lidí je v období mezi léty 2008 – 2017 průměrně 13,3 %, pohybuje se mezi jedenácti a patnácti procenty. Třetí v pořadí vybraných skupin je souhrnná míra ohrožení příjmovou chudobou pro celou populaci ve věku 18 – 64 let, její průměrná výše je téměř 9 %. Až čtvrtá v pořadí vybraných skupin ve společnosti je míra ohrožení příjmovou chudobou důchodců starších 65 let, po nich následují ostatní důchodci ve věku mezi 18 a 64 lety, kteří představují důchodce invalidní, pozůstalostní a část důchodců pobírajících předčasný starobní důchod. Průměrná výše ohrožení příjmovou chudobou u této skupiny je 7,2 %. Nejnižšímu ohrožení příjmovou chudobou jsou v České republice vystaveni zaměstnanci, jejich míra ohrožení chudobou se pohybuje mezi 3,2 a 4,6 %.

Starobní důchodci jsou tedy ze zvolených sociálních skupin tou, která je chudobou ohrožena v porovnání spíše méně. Nižší je míra ohrožení chudobou jen pro důchodce mezi 18 a 64 lety a také míra ohrožení příjmovou chudobou pro zaměstnance ve věku 18 – 64 let, u kterých se nejvyšší příjmy z vybraných skupin daly předpokládat. Relativně příjmově chudší než skupina starobních důchodců jsou děti do 16 let (jejichž ohrožení chudobou bude z převážné části dáno příjmy rodičů), nezaměstnaní, u kterých se narozdíl od skupiny zaměstnanců mohou předpokládat příjmy ze všech vybraných skupin nejnižší, a míra ohrožení příjmovou chudobou je také vyšší než u starobních důchodců i pro celou populaci ve věku mezi 18 a 64 lety.

Stejně jako u příjmové chudoby starobních důchodců, i u většiny ostatních sociálních skupin v České republice jsou rozdíly v míře ohrožení příjmovou chudobou mezi muži a ženami, výjimku tvoří děti do 16 let a zaměstnanci⁵². U míry ohrožení chudobou důchodců mezi 18 a 64 lety je tento rozdíl v průměru za sledované období -2,13 procentního bodu, to je téměř 3,5krát méně než u důchodců starších 65 let. V celé populaci ve věku mezi 18 a 64 lety je rozdíl mezi muži a ženami průměrně jen -1,8 p. b. Rozdíl mezi nezaměstnanými muži a ženami v míře ohrožení chudobou je oproti ostatním sociálním skupinám kladný (s výjimkou dětí do 16 let, u nichž je rozdíl v míře chudoby mezi pohlavími kladný, ale téměř nulový), tedy mezi nezaměstnanými jsou chudobou

⁵² At-risk-of-poverty rate by poverty threshold and most frequent activity in the previous year, At-risk-of-poverty rate by poverty threshold, age and sex, Eurostat

ohroženější spíše muži než ženy, a to v průměru téměř o 5 procentních bodů. U dětí a zaměstnanců je rozdíl v míře ohrožení příjmovou chudobou mezi muži a ženami téměř nulový, pro děti je v průměru 0,13 p. b., a pro zaměstnance -0,4 p. b.⁵³.

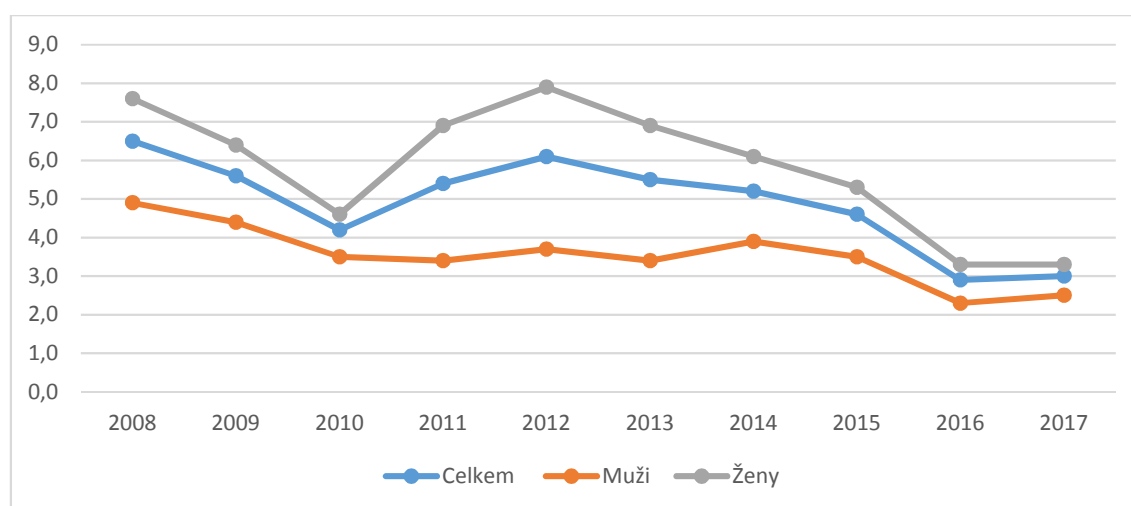
Ve vybraných skupinách s výjimkou nezaměstnaných a dětí jsou ženy ohroženy příjmovou chudobou více než muži. Nejrovnější je v tomto ohledu míra chudoby zaměstnanců, naopak největší rozdíly mezi muži a ženami jsou právě u starobních důchodců.

2.5 Vývoj míry materiální deprivace starobních důchodců v ČR

Míra materiální deprivace je dalším ukazatelem spojeným s chudobou, na rozdíl od míry ohrožení příjmovou chudobou se více blíží absolutnímu pojetí chudoby a zároveň bere nepřímou v úvahu kromě příjmů i výdaje domácností.

Vývoj míry materiální deprivace důchodců nad 65 let v České republice je klesající mezi lety 2008 – 2010 a mezi lety 2012 a 2016, kdy dosahuje svého minima na hodnotě 2,9 %. Rostoucí je mezi roky 2010 – 2012, maximální hodnoty dosahuje na začátku sledovaného období v roce 2008 a to 6,5 %. Tento vývoj je zobrazen v následujícím grafu.

Graf 14: Míra materiální deprivace důchodců 65+ v ČR (v %)

Zdroj: Eurostat, vlastní zpracování

⁵³ At-risk-of-poverty rate by poverty threshold and most frequent activity in the previous year, At-risk-of-poverty rate by poverty threshold, age and sex, Eurostat

Vývoj tohoto ukazatele chudoby je v porovnání s mírou ohrožení příjmovou chudobou důchodců nad 65 let, která je klesající mezi lety 2008 – 2013 a od roku 2013 rostoucí, odlišný. V období kdy míra ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců roste, míra materiální deprivace starobních důchodců naopak klesá. To se děje v totéž období, kdy v České republice docházelo k ekonomickému růstu, v důsledku čehož, jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, rostla i hranice ohrožení příjmovou chudobou, a kvůli tomu se pod ní ocitlo větší množství lidí. Míra materiální deprivace naproti tomu v období hospodářského růstu klesala. Míra materiální deprivace důchodců nad 65 let je stejně jako míra ohrožení příjmovou chudobou důchodců ve sledovaném období poměrně stabilní.

I u tohoto ukazatele se projevuje rozdíl mezi ženami a muži. Stejně jako u ukazatele míry ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců i u míry materiální deprivace starobních důchodců jsou hodnoty ukazatele vyšší u žen. Průměrně je během sledovaného období rozdíl mezi mírou materiální deprivace mužů – důchodců a žen – důchodkyň 2,3 procentního bodu, to je méně než u míry ohrožení chudobou starobních důchodců, u nichž je průměrný rozdíl mezi muži a ženami ve sledovaném období 7,25 procentního bodu. Největší rozdíl mezi mírou materiální deprivace důchodců a důchodkyň je v roce 2012, a to 4,2 procentního bodu a od tohoto roku se tento rozdíl poměrně rychlým tempem snižuje, až do konce sledovaného období, kdy je už jen 0,8 procentního bodu. Vývoj míry materiální deprivace mužů, je stabilnější než u žen. V absolutních číslech není v počtu materiálně deprivovaných mužů a žen na 65 let tak výrazný rozdíl jako u osob ohrožených příjmovou chudobou nad 65 let. Počet materiálně deprivovaných žen v roce 2017 byl 37 000 a počet materiálně deprivovaných mužů 20 000, ženy tedy z celkového počtu materiálně deprivovaných tvoří téměř 65%.

Zvolenou hranicí pro materiální deprivaci je nemožnost si dovolit alespoň čtyři z vybraných devíti položek, které jsou kritérii zjišťování míry materiální deprivace, a které byly popsány v teoretické části. Z těchto devíti položek osoby starší 65 let nejčastěji postrádají možnost dopřát si týdenní dovolenou mimo domov, čelit neočekávaným výdajům v hodnotě vyšší než 10 200 Kč a jíst maso, ryby nebo podobný zdroj bílkovin alespoň každý druhý den. Naopak nejmenším materiálním problémem českých starobních důchodců je možnost vlastnit barevnou televizi a pračku⁵⁴.

⁵⁴ Material deprivation by dimension, Eurostat

Jak už bylo uvedeno v úvodu této kapitoly, v tomto ukazateli jsou kromě příjmů starobních důchodců nepřímo obsaženy i jejich výdaje. Podle dat Českého statistického úřadu tvoří největší podíl na výdajích ekonomicky neaktivních důchodců náklady na bydlení, vodu a energie, které se ve sledovaném období pohybují mezi 27 a 30 % ze všech spotřebních vydání. Za nimi následují výdaje na potraviny a nealkoholické nápoje, jejichž podíl na celkových spotřebních vydáních důchodců je během sledovaného období mezi 23 a 26 %. Naopak nejméně čeští důchodci utrácejí za alkoholické nápoje a tabák a za odívání a obuv, hodnoty podílu těchto položek na jejich celkových spotřebních vydáních se ve sledovaném období pohybují shodně okolo 3 %.⁵⁵

2.6 Komparace chudoby starobních důchodců v České republice s chudobou starobních důchodců ve vybraných zemích EU

Chudoba starobních důchodců v České republice bude komparována s chudobou starobních důchodců na Slovensku, v Bulharsku, Řecku, Dánsku, Nizozemí, Švédsku a v Německu. Míra ohrožení příjmovou chudobou důchodců starších 65 let v těchto zemích je zobrazena v následující tabulce.

Tabulka 3: Míra ohrožení příjmovou chudobou důchodců 65+ (v%)

	Bulharsko	Česká republika	Dánsko	Německo	Řecko	Nizozemsko	Slovensko	Švédsko
2008	33,6	7,5	18,3	14,6	22,9	9,1	10,1	15,6
2009	40,2	7,3	20,9	14,4	21,0	7,3	10,7	16,9
2010	33,2	6,8	17,8	13,0	21,4	5,5	7,7	14,8
2011	31,7	6,7	14,1	13,1	22,4	6,3	6,4	16,6
2012	28,6	6,2	14,0	14,3	15,7	5,3	7,8	16,6
2013	28,6	6,0	10,9	14,3	13,4	5,5	6,1	15,7
2014	23,1	7,2	10,4	16,1	13,1	5,9	6,3	13,9
2015	32,4	7,7	9,2	16,2	12,0	5,7	5,6	16,7
2016	26,0	8,2	9,2	17,3	10,4	9,1	5,7	17,6
2017	34,8	11,0	9,1	16,9	10,4	10,2	7,0	16,1

Zdroj: Eurostat, vlastní zpracování

⁵⁵ Statistická ročenka České republiky (2009 – 2017), Struktura spotřebních vydání domácností SRÚ podle postavení osoby v čele, Český statistický úřad

Míra ohrožení příjmovou chudobou je ve většině vybraných zemí v průměru za sledované období vyšší než v České republice, tedy v nich jsou důchodci nad 65 let příjmovou chudobou ohroženi více. Nižší míru ohrožení příjmovou chudobou důchodců nad 65 let je v průměru za roky 2008 – 2017 možné nalézt pouze u Slovenska a Nizozemska, svou hodnotou se ale liší jen mírně, průměrná hodnota míry ohrožení příjmovou chudobou důchodců nad 65 let v ČR je 7,63 %, v Nizozemsku 7,12 % a na Slovensku 7,48 %.

Nejvyšší míra ohrožení příjmovou chudobou důchodců je ve sledovaném období v Bulharsku, kde je také největší rozdíl mezi nejnižší a nejvyšší hodnotou ukazatele – během sledovaného období se pohybuje mezi 23 a 40 %, její průměrná hodnota je 31,3 %. Z vybraných zemí má za Bulharskem nejvyšší míru ohrožení příjmovou chudobou důchodců nad 65 let Řecko, hodnoty tohoto ukazatele tam jsou ale výrazně nižší než v Bulharsku, pohybují se v rozmezí 10 a 23 %, průměrná hodnota za sledované období je 16,3 %, tedy téměř polovina průměrné hodnoty míry ohrožení příjmovou chudobou v Bulharsku.

Snižující se tendenci vývoje míry ohrožení příjmovou chudobou důchodců nad 65 let je možné pozorovat především v Dánsku a Řecku. Rozdíl mezi hodnotou ukazatele v roce 2017 a v roce 2008 v Dánsku, kde míra ohrožení chudobou klesá v téměř celém sledovaném období (kromě roku 2009) je 9,2 procentního bodu a v Řecku je tento rozdíl 12,5 procentního bodu. Důvod podobného vývoje v těchto zemích je ale odlišný. Ve sledovaném období v Dánsku hranice chudoby pro tento ukazatel (60% výše mediánu národního disponibilního ekvivalizovaného příjmu) rostla, zatímco v Řecku během sledovaného období klesla. Míra ohrožení příjmovou chudobou by tedy v Řecku klesala i v případě, že by příjmy důchodců nad 65 let zůstávaly stejné. V Dánsku naopak míra ohrožení příjmovou chudobou klesá navzdory růstu její hranice, to naznačuje růst příjmů seniorů pobírajících důchody. V ostatních vybraných zemích není trend vývoje tohoto ukazatele tak jednoznačný. V Německu je ve sledovaném období míra ohrožení příjmovou chudobou důchodců mírně rostoucí, na Slovensku naopak mírně klesající. Ve Švédsku a Nizozemsku je stabilní, ve sledovaném období se nevyvíjí v jednoznačném směru.

Z rozdělení míry ohrožení příjmovou chudobou důchodců starších 65 let ve vybraných zemích na míru ohrožení chudobou pro muže a pro ženy⁵⁶ vyplývá, že nejméně ohrožení příjmovou chudobou jsou podle tohoto ukazatele čeští muži. Průměrná hodnota míry ohrožení příjmovou chudobou je pro ně 3,23 %, pohybuje se mezi 1,60 a 4,90 %. Ženy - důchodkyně v České republice jsou na tom ve srovnání s ostatními vybranými zeměmi hůře, jejich průměrná míra ohrožení příjmovou chudobou je 10,70 %, pohybuje se mezi 8,30 a 15,30 %.

Rozdíl mezi mírou ohrožení příjmovou chudobou žen a mužů v České republice je průměrně za celé sledované období 7,28 procentního bodu. To je ve srovnání s ostatními vybranými státy Evropské unie poměrně vysoké číslo, větší rozdíl je možné nalézt pouze v Bulharsku (12,77 procentního bodu) a Švédsku (11,12 procentního bodu). Ve všech srovnávaných státech EU je tento rozdíl v průměru za sledované období kladný, tedy ženy jsou ve všech těchto zemích ohrožené příjmovou chudobou více než muži. Nejnižší je tento rozdíl v Dánsku (průměrně 1,87 procentního bodu) a v Nizozemsku, kde je v průměru pouze 0,89 procentního bodu⁵⁷.

Ukazatel míry ohrožení příjmovou chudobou důchodců nad 65 let je tedy v průměru za sledované období v Bulharsku, Dánsku, Německu, Řecku a Švédsku vyšší než v České republice, nižší je naopak na Slovensku a v Nizozemsku. Ve všech vybraných zemích jsou příjmovou chudobou ohroženější více ženy než muži, v České republice je průměrný rozdíl mezi nimi třetí nejvyšší ze všech vybraných zemí.

Z tohoto porovnání ovšem není možné přímo usuzovat, že důchodci ve věku nad 65 let v zemích, které mají jejich míru ohrožení příjmovou chudobou vyšší, jsou chudší než ti v zemích, kde je jejich míra ohrožení chudobou nižší. Jedná se totiž, jak už bylo výše uváděno, o relativní ukazatel chudoby a hranice chudoby pro něj, tedy 60 % mediánu národního ekvivalizovaného disponibilního příjmu se v jednotlivých zemích může výrazně lišit. Například v České republice, na Slovensku a v Řecku byla hranice míry ohrožení příjmovou chudobou pro jednotlivce v roce 2017 stanovena na přibližně 4 000 eur ročně, zatímco v Německu byla ve stejném roce 13 152 eur a v Dánsku 17 630 eur na rok⁵⁸. Z komparace míry ohrožení příjmovou chudobou důchodců starších 65 let mezi jednotlivými státy je tedy možné usuzovat pouze to, že ve státech s vyšší

⁵⁶ At-risk-of-poverty rate by poverty threshold and most frequent activity in the previous year, Eurostat

⁵⁷ At-risk-of-poverty rate by poverty threshold and most frequent activity in the previous year, Eurostat

⁵⁸ At-risk-of-poverty thresholds, Eurostat

mírou ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců jsou důchodci výrazně chudší oproti zbytku populace v dané zemi, zatímco v zemích s nižšími hodnotami tohoto ukazatele jsou důchodci svými příjmy blíže ke zbytku obyvatelstva v zemi, ale nemusí být nutně méně chudí, než ti ze země s vyšší mírou ohrožení příjmovou chudobou.

Pro mezinárodní srovnání tak, aby bylo možné zjistit, ve kterých z vybraných zemí Evropské unie jsou starobní důchodci chudší, je tedy třeba využít méně relativní ukazatel, kterým je výše uváděná míra materiální deprivace. Hodnoty ukazatele míry materiální deprivace důchodců nad 65 let pro vybrané státy jsou zobrazené v následující tabulce.

Tabulka 4: Míra materiální deprivace důchodců nad 65 let (v%)

	Bulharsko	Česká republika	Dánsko	Německo	Řecko	Nizozemsko	Slovensko	Švédsko
2008	61,4	6,5	0,8	2,1	14,5	0,4	15,4	1
2009	59,3	5,6	0,7	2,3	11,3	0,4	11,7	0,8
2010	59	4,2	1	1,8	12,6	0,3	11,1	1
2011	54,3	5,4	1,1	2,7	12,7	0,4	9,7	0,7
2012	53,8	6,1	0,6	2,9	13,1	0,8	10,8	0,5
2013	51,7	5,5	1,1	2,9	12,3	0,7	9,1	0,3
2014	41,1	5,2	1	2,9	14	1	9,2	0,2
2015	41,6	4,6	0,7	2,1	14	0,5	9,1	0,4
2016	39	2,9	0,8	2,5	13,2	1,2	8	0,3
2017	38,1	3	0,9	2,3	14	0,8	6,9	0,6

Zdroj: Eurostat, vlastní zpracování

Míra materiální deprivace důchodců starších 65 let ve vybraných zemích je znatelně odlišná od míry ohrožení příjmovou chudobou důchodců nad 65 let v předchozí tabulce. Hodnoty těchto dvou ukazatelů se nejvýrazněji liší v zemích, které mají vysokou hranici pro míru ohrožení příjmovou chudobou (v celém sledovaném období vyšší než 10 000 eur ročně), kterými jsou Dánsko, Německo, Nizozemsko a Švédsko⁵⁹. U těchto zemí je míra materiální deprivace mnohem nižší, než je jejich míra ohrožení příjmovou chudobou. Naopak vyšší je míra materiální deprivace důchodců starších 65 let než míra ohrožení příjmovou chudobou této skupiny v Bulharsku, kde je rozdíl mezi průměrem míry materiální deprivace průměrem míry ohrožení příjmovou chudobou 18,6 procentního

⁵⁹ At-risk-of-poverty thresholds, Eurostat

bodů a na Slovensku, kde je mezi nimi rozdíl 2,6 procentního bodu. V těchto dvou zemích je naopak hranice pro míru ohrožení chudobou velmi nízká (v Bulharsku v průměru za sledované období 1 806 eur a na Slovensku 3 886 eur⁶⁰).

Česká republika, která má z vybraných zemí třetí nejnižší průměrnou hodnotu ukazatele míry ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodců, je při porovnávání míry materiální deprivace důchodců až v polovině, tedy má čtvrté nejvyšší hodnoty ukazatele, z osmi vybraných zemí. Země, ve kterých jsou starobní důchodci bohatší (podle ukazatele míry materiální deprivace), než Česká republika jsou Dánsko, Nizozemsko, Švédsko, ve kterých se míra materiální deprivace důchodců nad 65 let pohybuje blízko k nule, a Německo, kde jsou hodnoty tohoto ukazatele v letech 2008 – 2017 blízko ke 2 %. Naopak chudší jsou důchodci nad 65 let v Bulharsku, ve kterém je míra materiální deprivace v průměru 50 %, Řecku, kde je průměr 13 % a Slovensku s průměrem za sledované období 10 %.

Míra materiální deprivace důchodců nad 65 let je ve sledovaném období v České republice klesající v letech 2008 – 2010 a následně od roku 2012 až do konce sledovaného období. Podobný je vývoj tohoto ukazatele na Slovensku, kde jeho hodnoty klesají mezi lety 2008 – 2011 a od roku 2012 do konce sledovaného období. V obou těchto zemích klesla během let 2008 - 2017 míra materiální deprivace důchodců nad 65 let o více než polovinu, to je pro Českou republiku o 3,5 procentního bodu a pro Slovensko 8,5 procentního bodu. V Bulharsku je míra materiální deprivace důchodců starších 65 let po celou dobu sledovaného období klesající, rozdíl mezi hodnotou ukazatele v roce 2017 a 2008 je -23,3 procentního bodu. V ostatních vybraných zemích míra materiální deprivace důchodců starších 65 let spíše stagnuje. V Řecku má na začátku sledovaného období hodnotu 14,5 %, poté následuje mírný pokles a ke konci se opět vrací k hodnotě 14 %. V Německu tento ukazatel kolísá okolo 2 %. V Dánsku, Nizozemsku a Švédsku během celého sledovaného období míra materiální deprivace důchodců starších 65 let kolísá jen mírně nad nulou.

Z porovnání míry materiální deprivace mužů – starobních důchodců a žen – starobních důchodkyň⁶¹ vyplývá, že důchodkyně jsou obecně chudší než starobní důchodci, stejně jako bylo zjištěno při porovnání míry ohrožení příjmovou chudobou

⁶⁰ At-risk-of-poverty thresholds, Eurostat

⁶¹ Severe material deprivation rate by most frequent activity status, Eurostat

mužů a žen. V případě míry materiální deprivace důchodců nad 65 let ale tvoří výjimku Dánsko, kde je v průměru za sledované období míra materiální deprivace žen nižší o 0,17 procentního bodu a Nizozemsko, kde průměrně ve sledovaném období není žádný rozdíl mezi mírou materiální deprivace žen a mužů.

Důvodem, pro to, že v Dánsku není rozdíl mezi chudobou důchodkyň a důchodců takový, jako v ostatních zemích může být způsob výpočtu dávek důchodového pojištění a další rozdíly v penzijních systémech. V Dánsku (ale i v Nizozemsku, kde jsou rozdíly v chudobě důchodců a důchodkyň také minimální) např. oproti České republice je důchodový věk stejný pro ženy i muže, ženy tedy nemají starobní důchody snížené vlivem dřívějšího odchodu do důchodu. Také v některém z dánských schémat fondového pilíře je pojištění odváděno na základě odpracovaných hodin a ne mzdy, což eliminuje vliv rozdílu ve mzdách mezi muži a ženami, dále, protože je přísně zakázána diskriminace na základě pohlaví, je užívána unisex úmrtnostní tabulka⁶² a výše tzv. penzijního doplňku, který je součástí veřejné starobní penze, je rozdělená na základě toho, zda důchodce žije sám nebo ne⁶³ a tím odpadá znevýhodnění žen, které žijí sami v domácnostech častěji než muži.

V ostatních zemích, kde je tedy míra materiální deprivace žen - důchodkyň vyšší než míra materiální deprivace mužů - důchodců, jsou tyto rozdíly nižší než v případě míry ohrožení příjmovou chudobou. V České republice je průměrný rozdíl mezi mírou materiální deprivace žen a mužů starších 65 let pobírajících důchod v průměru 2,28 procentního bodu. Vyšší je tento rozdíl na Slovensku, kde je 2,87 procentního bodu, v Řecku, kde má hodnotu 3,87 procentního bodu a v Bulharsku, kde je rozdíl mezi muži a ženami nejvyšší, a to 7,43 procentního bodu. Naopak nižší než v České republice je průměrný rozdíl míry materiální deprivace žen a mužů v Německu, kde je 1,06 procentního bodu, ve Švédsku, kde je jen 0,8 procentního bodu a samozřejmě v Nizozemsku, kde je průměrně nulový a v Dánsku, kde nabývá záporné hodnoty⁶⁴.

Míra materiální deprivace osob starších 65 let pobírajících důchody se tedy liší od míry ohrožení příjmovou chudobou těchto osob, což je způsobeno odlišnými hranicemi pro míru ohrožení příjmovou chudobou v jednotlivých zemích. Z porovnání hodnot

⁶² MUSILOVÁ, ŠLAPÁK, HOLUB, *Zaměstnanecká schémata penzijního pojištění ve vybraných státech EU, Švýcarsku a USA*, VÚPS, Praha, 2011, str. 11 - 13

⁶³ VÚPSV, *Změny důchodových systémů ve vybraných zemích světa*, 2010, str. 8

⁶⁴ Severe material deprivation rate by most frequent activity status, Eurostat

ukazatele míry materiální deprivace důchodců starších 65 let vyplývá, že tito důchodci jsou v Dánsku, Německu, Švédsku a v Nizozemsku bohatší než starobní důchodci v České republice. Naopak chudší jsou důchodci starší 65 let na Slovensku, v Řecku a v Bulharsku. Ve sledovaných zemích, ve kterých je míra materiální deprivace důchodců nad 65 let vyšší, byla její hodnota (vyjma Řecka) na konci sledovaného období nižší než na jeho začátku (v Bulharsku o 23,3 p. b., na Slovensku o 8,5 p. b., a v České republice o 3,5 p. b.), v zemích s nízkou mírou materiální deprivace důchodců starších 65 let a v Řecku, byla její hodnota na začátku sledovaného období téměř stejná jako na jeho konci. Rozdíl mezi chudobou žen a mužů je v případě míry materiální deprivace nižší než při porovnání míry ohrožení příjmovou chudobou, největší je tento rozdíl v Bulharsku, následuje Řecko, Slovensko a Česká republika, velmi nízká je hodnota rozdílu mezi ženami a muži v Dánsku, Nizozemí a Švédsku, kde ve sledovaném období kolísá okolo nuly a v Německu, kde nepřesahuje hodnotu 1,7 procentního bodu.

2.7 Možná opatření pro snížení chudoby starobních důchodců v České republice

Jak vyplývá z předchozí analýzy a teoretické části práce, příjmy starobních důchodců v České republice pochází především ze státem vyplácených starobních důchodů, soukromé důchodové pojištění nedosahuje u starobních důchodců vysokých částek a často ho vybírají jednorázově a aktivita českých důchodců na trhu práce je nízká, často jej opouštějí jen proto, že mají nárok na pobírání starobního důchodu, aniž by jim v další participaci bránil zdravotní stav, zaměstnavatel či jiné faktory.

Chudobu starobních důchodců by bylo možné redukovat zvýšením jejich příjmů. Z předchozího se tedy nabízí zvýšení státních starobních důchodů, zvýšení participace osob v důchodovém věku na trhu práce nebo zvýšení soukromých úspor v soukromých důchodových spořeních.

První z uváděných možností opatření, zvýšení státem vyplácených starobních důchodů, se vzhledem k předchozí analýze starobních důchodů a důchodců nejeví jako proveditelná. Důchodový systém nejen v České republice bude pravděpodobně v budoucnu spíše nucen k úsporám, a to především kvůli obecnému stárnutí populace, a z něho vyplývajícím snižujícím se poměru mezi přispěvateli do důchodového systému (ekonomicky aktivními osobami) a příjemci dávek z něj (především starobní důchodci).

Z porovnání hodnot předchozích použitých ukazatelů chudoby žen a mužů vyplývá, že starobní důchodkyně jsou ohroženy chudobou výrazně více než starobní důchodci v České republice. V případě ukazatele míry ohrožení příjmovou chudobou důchodců nad 65 let bylo ze všech chudobou ohrožených 81 % žen, v případě míry materiální deprivace už méně, 65 %, ale stále většina. Proto by se aktivity a politiky v rámci snižování chudoby (zvláště příjmové) starobních důchodců měly více zaměřovat na situaci žen – starobních důchodkyň. Jednou z příčin těchto nerovností je právě výše starobních důchodů, které ženy pobírají v nižších částkách než muži. Průměrné starobní důchody žen se například během sledovaného období pohybovaly na hranici, v některých letech i pod hranicí, stanovené pro výpočet míry ohrožení příjmovou chudobou, zatímco průměrné starobní důchody mužů byly po celé sledované období vyšší než tato hranice, a to průměrně o 1 700 Kč. Tyto rozdíly jsou spojeny s dřívějším odchodem žen do důchodu, tento vliv by se měl postupně snižovat s tím, jak bude ubývat důchodkyň, které měly nárok na pobírání starobního důchodu dříve než muži. Dále je ovlivňují obecně nižší výdělky žen, systém, který může eliminovat tento vliv, funguje například v rámci některých penzijních fondů v Dánsku, kde se do systému odvádí příspěvky na základě počtu odpracovaných hodin a nikoliv výše mzdy. Zároveň je v dánském důchodovém systému část výše státních dávek upravována podle toho, zda důchodci žijí sami v domácnosti, nebo s partnerem či rodinou (ti dostávají dávky nižší) a to také může mít pozitivní vliv na chudobu starobních důchodkyň, protože ony žijí v samostatných domácnostech častěji než muži (žijí déle a často jsou v manželství mladší než partner).

Druhé z výše uvedených možností opatření, které by mohli vést ke snížení chudoby starobních důchodců v České republice, je jejich vyšší zapojení na trhu práce. Jak bylo uvedeno v teoretické části práce, starobní důchodci mají nárok na pobírání starobního důchodu i v případě, že vykonávají výdělečnou činnost a zároveň si po daném počtu odpracovaných hodin mohou na žádost nechat přepočítat výši pobíraného starobního důchodu tak, že se poměrně zvýší podle této dodatečně odpracované doby. Podle studie Institutu pro demokracii a ekonomickou analýzu je důvodem pro nízkou participaci starobních důchodců na trhu práce malá motivace k ní zapříčiněná garantovaným, bezpodmínečným příjmem, kterým je starobní důchod. Toto snížení

motivace k výkonu výdělečné činnosti by podle této studie mohlo být kompenzováno skrze snížení jejich sazby pojistného na sociální pojištění⁶⁵.

Poslední z uváděných možností, která by mohla vylepšit finanční situaci starobních důchodců je zvýšení soukromých důchodových spoření. Počet účastníků penzijního připojištění a doplňkového penzijního spoření v roce 2017 byl téměř 4,5 milionu osob, průměrné výše příspěvků jsou ale poměrně nízké, v roce 2017 to byla částka 678 Kč⁶⁶.

⁶⁵ ŠATAVA, J. *Pracovní aktivita po dosažení důchodového věku: Institucionální pobídky v České republice*, IDEA, 2015, str. 50

⁶⁶ Základní ukazatele vývoje penzijního připojištění a doplňkového penzijního spoření k 30. 9. 2018, Ministerstvo financí ČR

Závěr

Významnost tématu chudoby starobních důchodců je především v kontextu průběžně financovaného penzijního systému České republiky, z něhož pochází převládající část příjmů většiny starobních důchodců, a obecného stárnutí populace, které se projevuje na zvyšování podílu starobních důchodců na populaci, značná.

V začátcích zkoumání byla chudoba definována především jako neschopnost přežití v důsledku materiálních nedostatků. Později začala být v rámci definic a různých pojetí brána v úvahu i sociální problematika, která chudobu provází, tedy například nemožnost dovolit si účastnit se aktivit běžných v dané společnosti, čímž chudý strádá po sociální stránce. Určování toho, kdo je chudý a měření chudoby není možné provést univerzálním a jednoznačným způsobem, existuje několik konceptů, v rámci kterých může být chudoba zjišťována a měřena.

Častější je měření chudoby v rámci objektivního konceptu, to znamená, že hranice pro určení chudoby je dána objektivně, nehledě na osobní pocit těch, jejichž situace je zkoumána. Tuto hranici je možné určit absolutně, například jako minimální příjem, který zajistí uspokojení základních potřeb, nebo je možné ji stanovit jako relativní podíl příjmů ve společnosti. Nemusí být ovšem brán v úvahu pouze příjem, ale i výdaje a hranice může být stanovena např. jako podíl výdajů na uspokojení základních potřeb.

Penzijní systém České republiky, který je průběžně financovaný, povinný a dávkově definovaný představuje nejdůležitější zdroj příjmů starobních důchodců. Výše příjmů z tohoto systému je stanovovaná na základě doby pojištění a výše výdělků, které žadatel o starobní důchod měl po celou dobu své ekonomické aktivity. Dalšími možnostmi příjmů ze sociálního systému, na které starobní důchodci mohou mít nárok je např. vdovský či vdovecký důchod nebo příspěvek na péči.

Lidé po dosažení důchodového věku v České republice často opouští trh práce, aniž by k tomu byli nuceni okolnostmi jejich zdravotního stavu či jinými příčinami, přestávají s vykonáváním výdělečné činnosti jen z toho důvodu, že mají nárok na pobírání starobního důchodu. Zaměstnanost je tedy v jejich věkové kategorii poměrně nízká.

Počet starobních důchodců za sledované období vzrostl, stejně jako jejich podíl na celkovém počtu obyvatel. Nominální průměrná výše starobních důchodů v České republice je stále rostoucí, reálně jsou ovšem průměrné starobní důchody stále na stejné úrovni. Průměrné starobní důchody mužů v České republice jsou v období let 2008 - 2017 vyšší než starobní důchody žen, a to přibližně o 2 000 Kč.

Příjmová chudoba v kategorii důchodců starších 65 let je ve sledovaném období poměrně stabilní (pohybuje se v rozmezí 6 a 11 %), od roku 2013 je rostoucí. I v případě tohoto ukazatele, stejně jako v případě průměrných starobních důchodů, jsou v horší situaci ženy - důchodkyně, hodnoty jejich míry ohrožení příjmovou chudobou dosahují až 15 %, a ze všech příjmovou chudobou ohrožených starobních důchodců představují 81 %.

Příjmová chudoba starobních důchodců daná tímto ukazatelem je podle analýzy v praktické části práce nejvíce ovlivňována výší jejich pobíraných starobních důchodů, které tvoří velkou část ze všech příjmů starobních důchodců. Korelační koeficient pro míru ohrožení příjmovou chudobou a rozdíl mezi výší průměrných starobních důchodů a stanovenou hranicí chudoby nabývá hodnoty -0,8479, která značí statisticky významnou, velmi silnou nepřímou funkční lineární závislost.

Porovnání ukazatele míry ohrožení příjmovou chudobou pro různé sociální skupiny ukazuje, že starobní důchodci nejsou tou skupinou, která je v České republice chudobou ohrožena nejvíce. Vyšší míru ohrožení příjmovou chudobou značí ukazatel pro děti do 16 let a pro nezaměstnané, jejichž míra ohrožení příjmovou chudobou je ze všech vybraných skupin nejvyšší.

Druhým ze zkoumaných ukazatelů chudoby je míra materiální deprivace důchodců starších 65 let, jehož rozbor ukazuje, že je na rozdíl od předchozího zkoumaného ukazatele nižší a má i odlišný vývoj. To je způsobeno tím, že hranice pro materiální deprivaci je ve sledovaném období neměnná, zatímco hranice pro ukazatel míry ohrožení příjmovou chudobou se mění každým rokem v návaznosti na úroveň příjmů v celé společnosti. V období, kdy míra materiální deprivace důchodců nad 65 let klesá, míra ohrožení příjmovou chudobou naopak roste, a to částečně kvůli růstu její hranice, který byl rychlejší, než v předchozí části období. I ukazatel míry materiální deprivace ukazuje na vyšší chudobu starobních důchodkyň, rozdíly jsou ale nižší než u předchozího ukazatele.

V mezinárodním srovnání míry ohrožení příjmovou chudobou a míry materiální deprivace důchodců starších 65 let s vybranými zeměmi Evropské unie jsou čeští starobní důchodci mezi těmi méně chudými. Příznivějších hodnot pro české důchodce v tomto srovnání nabývá ukazatel ohrožení příjmovou chudobou, ten je ale ovlivněn jeho hranicí, která je pro každý stát odlišná, není z něj tedy možné přímo usuzovat, že čeští starobní důchodci jsou bohatší než například Němci. Srovnání ukazatele míry materiální

deprivace tedy představuje data, která jsou pro mezinárodní srovnávání vhodnější. Podle něj jsou ze všech vybraných zemí nejchudší starobní důchodci v Bulharsku, naopak nejméně chudí v Dánsku, Nizozemsku a Švédsku. U obou ukazatelů byl i v ostatních zemích, stejně jako v České republice, zjištěn rozdíl mezi chudobou mužů a žen. Výjimku tvoří pouze Dánsko a Nizozemsko, kde průměrný rozdíl mezi mírou ohrožení příjmovou chudobou starobních důchodkyň a důchodců nepřesahuje v průměru za sledované období 2 procentní body a průměrný rozdíl mezi mírou materiální deprivace důchodkyň a důchodců je v Nizozemsku nulový a v Dánsku záporný.

Navržená opatření, která by mohla snížit chudobu starobních důchodců v České republice, vyplývají z výstupů předchozích zkoumání, a to, že příjmy starobních důchodců jsou z velké části tvořeny státními starobními důchody, že jsou málo aktivní na trhu práce a že nemají mnoho soukromých úspor, kterými by mohly své nízké příjmy doplňovat.

Stanovené cíle práce byly splněny, hypotéza stanovená v zadání práce, která tvrdí, že chudoba starobních důchodců závisí na podílu výdajů na starobní důchody na hrubém domácím produktu, byla vyvrácena. Bližší analýza odhalila, že ukazatel ohrožení příjmovou chudobou důchodců starších 65 let a podíl výdajů na starobní důchody na HDP jsou společně ovlivňovány ekonomickým vývojem.

Vlivy působící na chudobu starobních důchodců v České republice jsou v práci analyzovány převážně z pohledu příjmů. Aby bylo možné v analýze pojmout i výdajovou stranu hospodaření starobních důchodců, bylo by nutné provést výrazně rozsáhlejší analýzu, neboť na rozdíl od příjmů jsou výdaje obtížněji sledovatelné a rozmanitější.

Seznam grafů

Graf 1: Počet starobních důchodců v ČR (k 31.12.)	18
Graf 2: Upravený počet starobních důchodců v ČR	19
Graf 3: Podíl počtu starobních důchodců na celkovém počtu obyvatel	20
Graf 4: Výdaje na starobní důchody (v mld. Kč)	21
Graf 5: Poměr výdajů na starobní důchody k HDP	22
Graf 6: Vývoj HDP a výdajů na starobní důchody v mil. Kč	23
Graf 7: Vývoj průměrné výše starobních důchodů (k 31.12., v Kč).....	24
Graf 8: Index reálného starobního důchodu	26
Graf 9: Míra ohrožení chudobou důchodců 65+ v ČR (v %)	27
Graf 10: Vývoj hranice ohrožení příjmovou chudobou pro jednotlivce (měsíční) v Kč	28
Graf 11: Porovnání vývoje podílu výdajů na starobní důchody na HDP s vývojem míry ohrožení chudobou důchodců 65+ (v %).....	30
Graf 12: Porovnání podílu výdajů na starobní důchody k HDP a míry ohrožení chudobou osob 65+ ukotvené v roce 2008	31
Graf 13: Porovnání míry ohrožení chudobou s hranicí příjmové chudoby a průměrným starobním důchodem.....	32
Graf 14: Míra materiální deprivace důchodců 65+ v ČR (v %)	37

Seznam tabulek

Tabulka 1: Míra ohrožení chudobou důchodců nad 65 let podle hranice chudoby (v%)	34
Tabulka 2: Míra ohrožení příjmovou chudobou vybraných sociálních skupin (v %)	35
Tabulka 3: Míra ohrožení příjmovou chudobou důchodců 65+ (v%)	39
Tabulka 4: Míra materiální deprivace důchodců nad 65 let (v%)	42

Seznam použité literatury:

BOOTH, CH. *Life an Labour of The People in Lonodon. Vol, 1.*[1889 – 1897]

KOTÝNKOVÁ, Magdalena. *Sociální ochrana chudých v České republice*. Praha: Oeconomica, 2007. ISBN 978-80-245-1302-7.

KREBS, V., et al., *Sociální politika*. 5., přepracované a aktualizované vydání. Praha,: Wolters Kluwer ČR. 2010. ISBN 978-80-7357-585-4

LOUŽEK, Marek. *Důchodová reforma*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2612-3.

MAREŠ, Petr. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. Základy sociologie. ISBN 80-85850-61-3.

MUSILOVÁ, Zdeňka, Milan ŠLAPÁK a Martin HOLUB, ed. *Zaměstnanecká schémata penzijního pojištění ve vybraných státech EU, Švýcarsku a USA*. Praha: VÚPSV, 2011. ISBN 978-80-7416-087-5.

PYTLIKOVÁ, Mariola. *Rozdíly ve výši výdělků ve vztahu k mateřství a dítěti v rodině*. Praha: Národohospodářský ústav AV ČR, 2015. Studie Institutu pro demokracii a ekonomickou analýzu. ISBN 978-80-7344-357-3.

ROWNTREE B. S. *Poverty: A study of town life*. Macmillan, 1908

ŠATAVA, Jiří a Filip PERTOLD. *IDEA pro volby 2017*. Praha: Národohospodářský ústav AV ČR, 2017. Studie Institutu pro demokracii a ekonomickou analýzu. ISBN 978-80-7344-415-0.

ŠATAVA, Jiří. *Pracovní aktivita po dosažení důchodového věku: institucionální pobídky v České republice*. Praha: IDEA at CERGE-EI, 2015. Studie Institutu pro demokracii a ekonomickou analýzu. ISBN 978-80-7344-355-9.

VEČERNÍK, Jiří a Martina MYSÍKOVÁ. *Chudoba v České republice: kritický pohled na evropské ukazatele*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2015. ISBN 978-80-7330-283-2.

Internetové zdroje:

ČSSZ. *Náhradní doba pojištění*. [online]. 12. 2017, [cit. 2018-11-04]. Dostupné z: <https://www.cssz.cz/cz/duchodove-pojisteni/ucast-na-pojisteni/nahradni-doba-pojisteni.htm>

ČSSZ. *Průměrná délka pobírání starobního důchodu*. [online tabulka]. [cit. 2018-09-19], Dostupné z: <https://data.cssz.cz/web/otevrena-data/graf-prumerna-delka-pobirani-starobniho-duchodu>

ČSSZ. *Průměrná délka pobírání starobního důchodu*. [online tabulka]. [cit. 2018-10-13], Dostupné z: <https://data.cssz.cz/web/otevrena-data/graf-prumerna-delka-pobirani-starobniho-duchodu>

ČSSZ. *Starobní důchody*. [online]. 12. 2017, [cit. 2018-11-02]. Dostupné z: <https://www.cssz.cz/cz/duchodove-pojisteni/davky/starobni-duchody.htm>

ČSSZ. *Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2008*. [online]. Praha: Česká správa sociálního zabezpečení - odbor ekonomický a odbor komunikace, 2009. ISBN 978-80-87039-18-2. Dostupné z: https://www.cssz.cz/NR/ronlyres/A4DC0702-07C2-48D5-9D3D-33F942AAC44F/0/SR2008_def.pdf

ČSSZ. *Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2009*. [online] Praha: Česká správa sociálního zabezpečení - odbor ekonomický a odbor komunikace, 2010. Dostupné z: <https://www.cssz.cz/NR/ronlyres/F61217B1-3E97-40AB-A170-2C4637C0D1CA/0/SR2009.pdf>

ČSSZ. *Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2010*. [online] Praha: Česká správa sociálního zabezpečení - oddělení statistiky a controllingu a oddělení komunikace, 2011. ISBN: 978-80-87039-25-0. Dostupné z: <https://www.cssz.cz/NR/ronlyres/255D521A-220D-4B6D-AE00-80D422AE07A8/0/SR2010.pdf>

ČSSZ. *Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2011*. [online] Praha: Česká správa sociálního zabezpečení - oddělení statistiky a controllingu a oddělení komunikace, 2012. ISBN: 978-80-87039-29-8. Dostupné z: <https://www.cssz.cz/NR/ronlyres/27F3455C-AFD4-465B-B3E7-8A1499F7DC0D/0/SR2011.pdf>

ČSSZ. *Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2012*. [online] Praha: Česká správa sociálního zabezpečení - oddělení statistiky a controllingu a oddělení komunikace, 2013. ISBN: 978-80-87039-32-8. Dostupné z: https://www.cssz.cz/NR/ronlyres/14F33E39-B858-4C93-BC13-3153EBB7099E/0/SR2012_WEB.pdf

ČSSZ. *Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2013*. [online] Praha: Česká správa sociálního zabezpečení - oddělení statistiky a controllingu a oddělení komunikace, 2014. ISBN: 978-80-87039-36-6. Dostupné z: https://www.cssz.cz/NR/ronlyres/FF083D00-F1F2-4584-B2A3-61E42FF416F6/0/SR_2013.pdf

ČSSZ. *Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2014*. [online] Praha: Česká správa sociálního zabezpečení - oddělení statistiky a controllingu a oddělení komunikace, 2015. ISBN: 978-80-87039-42-7. Dostupné z: https://www.cssz.cz/NR/ronlyres/58A96B78-77AA-4D81-ADB0-6B1669AE275A/0/SR_2014.pdf

ČSSZ. *Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2015*. [online] Praha: Česká správa sociálního zabezpečení - oddělení statistiky a controllingu a oddělení komunikace, 2016. ISBN: 978-80-87039-47-2. Dostupné z: https://www.cssz.cz/NR/rdonlyres/E0A530CD-7161-4F49-9AD9-C65D2D6D6982/0/SR_web_2015.pdf

ČSSZ. *Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2016*. [online] Praha: Česká správa sociálního zabezpečení - oddělení statistiky a controllingu a oddělení komunikace, 2017. ISBN: 978-80-87039-50-2. Dostupné z: https://www.cssz.cz/NR/rdonlyres/077B80C4-B744-4C47-A3A8-0E44867E1B4B/0/WEB_SR201620170815.pdf

ČSSZ. *Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2017*. [online] Praha: Česká správa sociálního zabezpečení - oddělení statistiky a controllingu a oddělení komunikace, 2018. ISBN: 978-80-87039-52-6. Dostupné z: <https://www.cssz.cz/NR/rdonlyres/5B8D1852-AE80-471E-AF60-D19366CFA3E3/0/SR2017.pdf>

ČSÚ [Český statistický úřad]. *Domácnosti seniorů*. [online]. 20. 12. 2014, [cit. 2018-09-20]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/6b004993af>

ČSÚ [Český statistický úřad]. *Pohyb obyvatelstva – rok 2017*. [online]. 21.03.2018, [cit. 2018-09-30]. dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cr/pohyb-obyvatelstva-rok-2017>

ČSÚ [Český statistický úřad]. *Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2100*. [online tabulka]. 23. 07. 2013, [cit. 2018-09-22], Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/projekce-obyvatelstva-ceske-republiky-do-roku-2100-n-fu4s64b8h4>

ČSÚ [Český statistický úřad]. *Příjmy a životní podmínky domácností - 2107*. [online]. 10. 04. 2018, [cit. 2018-12-08], Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-rn2to6gtkz>

ČSÚ [Český statistický úřad]. *Statistická ročenka České republiky 2016, Struktura peněžních vydání domácností SRÚ podle postavení osoby v čele v roce*. [online]. 23.11.2016, [cit. 2018-11-02]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/9-prijmy-a-vydaje-domacnosti-bucxqbsnor>

ČSÚ [Český statistický úřad]. *Vybrané údaje o sociálním zabezpečení za rok 2016, Důchodové pojištění*. [online]. 10. 11. 2017, [cit. 2018-09-22]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/46002380/19002917k1.pdf/5b24516e-620c-48b2-8b51-d44ffb30210b?version=1.0>

ČSÚ [Český statistický úřad]. *Vývoj ekonomiky České republiky - rok 2017, Trh práce* [online]. 23. 03. 2018 [cit. 2018-10-29]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-ekonomiky-ceske-republiky-rok-2017>

ČSÚ [Český statistický úřad]. *Vzdělanostní a věková podobnost snoubenců*, [online]. 09. 04. 2014, [cit.2018-09-30]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20541951/32018014a01.pdf/895ef3fe-cfc3-40ec-bc09-7f7d45e90c07?version=1.0>

ČSÚ. *Indexy spotřebitelských cen (životních nákladů): Domácnosti důchodců*. [online]. 15. 02. 2018, [cit. 2018-09-22]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/indexy-spotrebitelskych-cen-zivotnich-nakladu-zakladni-cleneni-leden-2018>

ČSÚ. *Vybrané ukazatele národního hospodářství*. [online]. 22. 11. 2017, [cit. 2018-11-19]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/1-vybrane-ukazatele-narodniho-hospodarstvi-sr2017>

DOBEŠOVÁ, Dana. Důchodový systém v ČR. *Národohospodářský obzor*. 2006. ISSN: 1804-1663. [online]. (1), 27 - 36 [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/do/1456/soubory/aktivity/obzor/6182612/7667845/04Dobesova.pdf>

Eurostat. *Glossary: Eualised disposable income*, [online]. 1. 8. 2018, [cit. 2018-11-10]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Equivalised_disposable_income

Eurostat. *Income and Living Conditions*, [online]. 2018 [cit. 2018-09-30]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/database>

Eurostat. *Labour Force Survey*. [online]. 2018 [cit. 2018-11-03]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/data/database>

Eurostat. *Statistika příjmového rozdělení*, [online]. 2. 2017, [cit. 2018-11-10]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Income_poverty_statistics/cs&oldid=400578#M.C3.ADra_a_hranice_ohro.C5.BEen.C3.AD_chudobou

Evropská komise. *Přiměřené důchody: Nová zpráva vyzývá k přijetí opatření, která umožní lidem pracovat až do dosažení důchodového věku*. [online tisková zpráva]. 5. 10. 2015, [cit. 2010-09-23], Dostupné z: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5769_cs.htm

JAKEŠOVÁ, S. URBÁNKOVÁ, S. *Valorizace důchodů*. Národní pojištění. ISSN 0323-2395. [online] (5/2016). [cit. 2018-12-13]. Dostupné z: https://www.cssz.cz/NR/rdonlyres/FD5CBC29-9E39-487D-B994-ACC664239CAC/10495/mgr_stanislava_jakesova_judr_mgr_simona_urbankova_.pdf

MFČR. *Základní aspekty penzijního systému České republiky*. [online]. 21. 2. 2018, [cit. 2018-11-18], Dostupné z: <https://www.mfcr.cz/cs/soukromy-sektor/soukrome-penzijni-systemy/zakladni-informace>

MPSV. *Důchody se budou valorizovat více než doposud*. [online]. 19.10.2017, [cit. 2018-12-13]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/31842>

MPSV. *Obecná informace k důchodovému pojištění*. [online]. 4. 10. 2018, [cit. 2018-10-20]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/617>

MPSV. *Počet příjemců rodičovského příspěvku podle pohlaví*. [online tabulka]. 13. 3. 2018, [cit. 2018-09-23]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/10543>

MPSV. *Pozůstalostní důchody*. [online]. 10.10.2018, [cit. 2018-11-18]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/620>

MPSV. *Starobní důchody*, [online]. 4. 10. 2018, [cit. 2018-11-02]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/618>

MPSV. *Změny v důchodovém pojištění (od 1. ledna 2010)*. [online]. 6. 1. 2010, [cit. 2018-09-18]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/8021>

Portál veřejné správy. *Zaměstnávání starobních důchodců*. [online]. 20.03.2018, [cit. 2018-11-24]. Dostupné z: <https://portal.gov.cz/obcan/zivotni-situace/rodina/duchodovy-vek/zamestnavani-starobnich-duchodcu.html>

RABUŠIC, Ladislav a Petr MAREŠ. *K měření subjektivní chudoby v české společnosti/Subjective Perception of Poverty in the Czech Republic*. Sociologický časopis [online]. 1996, (32), 297 - 315 [cit. 2018-11-24]. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/3be1bb3c5a8029f3d271cf095cb426bdb8bb874b_297_297MARAB.pdf

Revue pro sociální politiku a výzkum. *Ministerstvo financí bude pravidelně informovat o systému důchodového pojištění*. Institut pro sociální politiku a výzkum. z. s. ISSN: 2570-8481. [online]. 20. 9. 2018, [cit. 2018-12-13], Dostupné z: <https://socialnipolitika.eu/2018/09/ministerstvo-financi-bude-pravidelne-informovat-o-systemu-duchodoveho-pojisteni/>

SIROVÁTKA, Tomáš. *Monitorování chudoby v České republice: úvodní studie*. [online]. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2002. [cit. 2018-11-10]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/fulltext/Sirchu.pdf>

ŠATAVA, Jiří. *Dopad rozvodu na příjmy v důchodu* [online]. 18. 9. 2013 [cit. 2018-11-04]. Dostupné z: https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA_Studie_6_2013.pdf

ŠUSTOVÁ, Šárka. *Jak se měří materiální deprivace*. Statistika&My. ISSN 1804-7149 [online]. (03/2015) [cit. 2018-11-24]. Dostupné z: <http://www.statistikaamy.cz/2015/03/jak-se-meri-materialni-deprivace/>